

VAN MENSEN & DINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR

IN VLAANDEREN

Driemaandelijks tijdschrift
11e jaargang nr III - 2013
retouradres : Clarissenstraat 14,
9000 Gent

AFGIFTEKANTOOR GENT X
P.B. - X3/8152 - P 911181

Van Mensen en Dingen **Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen**

VOORHEEN: Oost-Vlaamse Zanten (sedert 1926) .

UITGEGEVEN DOOR:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. (KBOV) i.s.m. het Huis van Alijn (Gent), het Museum voor Volkskunde (Brugge), en het Museum voor de Oudere Technieken (MOT) (Grimbergen) en Landelijk Expertisecentrum voor Cultuur van Alledag (LECA)

Met de steun van de Stad Gent en de Provincie Oost-Vlaanderen.

WEBSITES EN E-MAILADRESSEN:

<http://www.kbov.be> - info@kbov.be
<http://www.huisvanalijn.be> - info@huisvanalijn.be
<http://www.museabrugge.be> - volkskundemuseum@brugge.be
<http://www.mot.be> - info@mot.be
<http://www.volkskunde-vlaanderen.be> - info@volkskunde-vlaanderen.be

REDACTIEADRES: Clarissenstraat 14, 9000 Gent

REDACTIESECRETARISSSEN:

Hoofdredacteur: Jolien Van Daele, jolien@kbov.be
Elise Vos, mabelise@kbov.be
Francis Ascoop, francis@kbov.be
Barbara Vos, barbara@kbov.be
Adrien Brysse, adrien@kbov.be
Luc Devriese, devriese.okerman@skynet.be

WEBMASTER: Jean-Paul Putzijs (paul@kbov.be)

REDACTIE: Bea Baillieul, Rob Belemans, Kristien Bogaert, Adrien Brysse, Luc Daels, Johan David, Bart De Nil, Veronique De Tier, Sylvie Dhaene, Arnold Eloy, Sibylla Goegebuer, Willy Dezutter, Harlinda Lox, Peter Scholliers, Werner van Hoof, Jacques Van Keymeulen, Harry Van Royen, Els Veraverbeke, Christophe Verbruggen, Jean van Cleven, Jolien Van Daele, Rinus Willemsen.

REDACTIERAAD: prof. dr. Jan Art, prof. dr. Elze Bruyninx, prof. dr. Marcel De Cleene, prof. dr. Magd Devos, prof. dr. Luc François, prof. dr. Rik Pinxten, prof. dr. Gerard Rooijackers, prof. dr. Hugo Soly, prof. dr. Jan Tolleneer, em. prof. dr. Romain Van Eenoo

CONCEPT LAY-OUT: Nina Hoste

ABONNEMENTEN-INFORMATIE:

Jacqueline Hebbrecht: tel. 049.811.14.96
e-mail: abonnements@kbov.be

Abonnementsgeld: 20 Euro
Steunabonnement : vanaf 30 Euro

Te storten op rekeningnummer 703-0327514-23
BE92703032751423 BIC AXABBE22 van de
Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w met als mededeling: ABONNEMENTEN of STEUNABONNEMENT. (indien een factuur wordt gevraagd : + 5,00 €)

Losse verkoop: 6 Euro per nummer van 80 pp.

Copyright: Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, microfilm of op welke wijze ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever en de auteur.

AUTEURS GEZOCHT: Artikels kunnen opgestuurd worden naar het redactieadres en worden voorgedragen aan een leescomité. Instructies voor auteurs worden op aanvraag toegestuurd. Iedere auteur aansprakelijk voor de inhoud van zijn bijdrage.

V.U.: Jolien Van Daele, Raphael Serruyslaan 30, 9940 Sleidinge

ISSN-NUMMER: 1379-9460

Foto's op de kaft: J.P. Putzijs, A. Brysse, Verzameling R. Heughebaert

JAARGANG XI, 2013

WOORD VOORAF

Beste lezer,

Voor deze Van Mensen en Dingen zijn opnieuw verscheidene auteurs in de pen gekropen om u te laten kennis maken met bekende en minder bekende volkskundige onderwerpen.

De vrouw met de baard sprak al vaker tot de verbeelding, maar wist u dat er een hele vrouwelijke baardheiligenverering bestaat met wortels in Vlaanderen? Luc Devriese zal u inwijden in de geschiedenis van Sint-Wilgefortis, geïllustreerd met verschillende zeer oude maar ook recentere vermeldingen.

Een andere veel recentere figuur uit religieuze kringen was Jozef Cardijn, de stichter en bezieler van de KAJ en de VKAJ. Door zijn maatschappelijk engagement stond kardinaal Cardijn aan de wieg van twee gevestigde waarden in jeugdbewegingland.

In het huidige straatbeeld zijn bepaalde soorten winkels zo goed als volledig verdwenen, denk maar aan het melkhuis of het handelshuis. André Maes dook daarom in fotoarchieven en ontdekte enkele mooie beelden van winkels zoals we die nu niet meer kennen. Ook de traditionele hoedenateliers zijn nog weinig frequent aanwezig. De herinneringen van Hilda Bogaerts schetsen echter een mooi beeld van hoe zo'n atelier in de jaren dertig van de vorige eeuw werd gerund en omging met de verscheidene vernieuwingen die zich aandienen.

Barbara Vos is aan de hand van verschillende soorten speelgoed op zoek gegaan naar achterliggende sociale conventies. Zo was er destijds vooral in de VSA destijds heel wat racistisch 'gekleurd' speelgoed op de markt. Ouder speelgoed verschilt opmerkelijk van nieuwer in het materiaalgebruik en de uitvoering. De vroegere speeltuigen waren veel realistischer en ze 'werkten echt'.

Verder in dit nummer gaat André Delcart in op de geschiedenis van de aardappel, die aan de basis ligt van de typisch Belgische friet. We geven u ook graag enkele sfeerbeelden en een verslag mee van de kantreis die de KBOV in juni organiseerde naar het kantomuseum in Geraardsbergen.

Veel leesplezier!

Voor de redactie
Jolien Van Daele

INHOUD

De Vrouwelijke Baardheilige Sint-Wilgefortis, alias Ontcommer of Oncomena, een internationaal verspreide heiligenverering van Vlaamse makelij Luc Devriese	5
Jeugdherinneringen uit een hoedenmakersatelier - modistenbedrijf Hilda Bogaerts	20
Kardinaal Jozef Cardijn, stichter en bezieler van de KAJ en VKAJ Frea Vancraeynest	24
Speelgoed als bron voor het onderzoek naar sociale conventies Barbara Vos	35
Over aardappelen en frieten André Delcart	55
Van Mensen en Dingen geflitst André Maes	64
Verslag uitstap Geraardsbergen met de kantclub van de KBOV Greta Van Gothem	73
Actualiteit Bekommerd om Sint-Ontcommer. De Sint-Oncomena Kapel In Velzeke In Gevaar. Luc Devriese	77
Erratum: VM&D 2 2013	80

DE VROUWELIJKE BAARDHEILIGE SINT-WILGEFORTIS, ALIAS ONTCOMMER OF ONCOMENA, EEN INTERNATIONAAL VERSPREIDE HEILIGEN- VERERING VAN VLAAMSE MAKELIJ

Luc Devriese

Samenvatting

Vlaanderen kent geen eigen heiligen waarvan de verering zich over de christelijke wereld verspreidde. Daarom is het des te merkwaardiger dat de mythische vrouwelijke baardheilige Wilgefortis, 'product' van eigen bodem, een belangrijk 'exportartikel' werd. De verering verspreidde zich niet enkel naar de buurlanden, maar ook naar verre streken zoals Beieren, Tirol, Bohemen, Zwitserland, Zuid-Polen, West-Oekraïne en zelfs tot in Zuid-Amerika, waar ze nog steeds levendig is.

Sint-Wilgefortis werd traditioneel gekroond en gekruisigd voorgesteld, verwijzend naar haar levensverhaal. Ze zou een Portugese prinses geweest zijn die door haar vader gekruisigd werd, omdat ze haar maagdelijkheid wilde behouden en door goddelijke tussenkomst 'gezegend' werd met een baard. Volgens de meest verspreide hypothese zou de voorstelling en verering teruggaan op een verwarring met de vroegste afbeeldingen van de gekruisigde Christus, gekleed in een lange tuniek. Het beroemdste voorbeeld daarvan was het Volto Santo (Heilig Gelaat) in het Toscaanse Lucca. De Vlaamse vereringsvorm ontstond echter, volgens recent kunsthistorisch onderzoek, onafhankelijk daarvan en heeft een eigen iconografie met uitgesproken vrouwelijke vormen van de baardheilige. In de voormalige Habsburgse gebieden van midden Europa, waar de verering pas met de contrareformatie goed op gang kwam, overheerst het mannelijke type, zoals in Lucca.

In dit artikel worden de oudst bekende vermeldingen besproken en geillus-

treerd. Ze zijn alle uit Gentse mannenkloosters afkomstig (1390 bij de augustijnen; 1401 en 1423 in de twee benedictijnenabdijen). In onze streken bleven de laatste levende sporen van de cultus bestaan tot in het interbellum in het zuiden van Oost-Vlaanderen (Bavegem en Velzeke).

Inleiding

Over de echte levensgeschiedenis van Sint-Wilgefortis (Wilgeforte) is niets geweten. Het is zo goed als zeker dat ze nooit heeft bestaan. Over haar "leven" zijn alle verhalen wel gelijklopend. Ze was de dochter van een Portugese koning die haar voorbestemde voor een huwelijk met een Siciliaanse vorst. Dochterlief zag dat echter niet zitten, want zij wilde haar maagdelijkheid bewaren. Ze bad daarom tot God om haar een afzichtelijk uiterlijk te bezorgen dat de kandidaat echtgenoot zou afschrikken. De handelswijze van zijn dochter zette bij de vader dusdanig kwaad bloed dat hij haar de kruisdood liet sterven.

In een recent overzicht *Saints et travestis du Moyen Age*, plaatst Frédérique Villemur dit type heiligenverering in een breder kader¹. Er waren nog meer vrouwelijke baardheiligen (Galla, Paula), maar Wilgefortis is de enige die gekruisigd voorgesteld wordt. Andere heilige vrouwen poogden aan mannelijke lusten te ontsnappen op diverse manieren, gaande van zelfverminking (borstamputatie) tot travestie: de HH. Tekla, Maria de Egyptische, Agatha, Barbara, Pelagius - Margaretha, Eugenia - Eugenius, Marina - Marinus, en niet te vergeten, Jeanne d'Arc.

In een kort artikel in het tijdschrift *Ghendtsche Tydinghen* wordt aandacht besteedt aan de verering voor de heilige Wilgefortis om en rond de Sint-Baafsabdij². Omdat deze, op zijn minst merkwaardige vrouwelijke 'baardheilige' actueel nauwelijks nog bekend is, en omdat ze volkskundig en sociologisch interessant is (denk aan gender studies), volgt hier een meer uitgebreide beschrijving.

Verwarring met Christus aan het kruis?

Wilgefortis wordt meestal afgebeeld als een kostbaar uitgedoste en gekroonde vrouw met baard, aan het kruis. Het lange gewaad is soms aan de enkels samengebonden. Volgens een hypothese in de eerste helft van de vorige eeuw gelanceerd door de Zwitserse onderzoeker Gustav Schnürer, spruit deze voorstelling voort uit een foute interpretatie van voorstellingen van Christus aan het kruis³. De oudste afbeeldingen van de gekruisigde Christus tonen hem gehuld in een lang gewaad (tunica) en soms met een kroon. In Lucca (Toscane) is een beroemd dergelijk beeld te zien. Het wordt er Volto

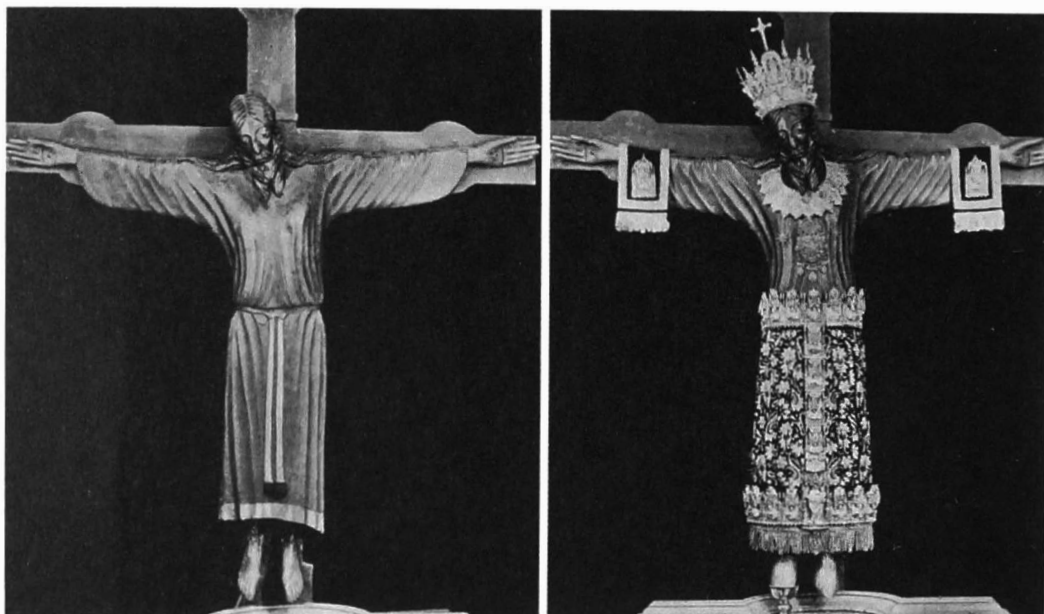
Santo, Heilig Gelaat, genoemd. Talloze afbeeldingen van dat type werden in verschillende West-Europese landen verspreid in het voetspoor van de zeer actieve reizende kooplui uit die stad. Met de jaren ontstond echter verwarring en interpreteerde men de voorstellingen als van vrouw met een baard. Zo zou de Wilgefortis-legende in de 14de eeuw ontstaan zijn.

Afb. 1. Traditionele voorstelling van Wilgefortis, gekroond en gekruisigd, met bij de enkels toegebonden lang kleed (ca. 1470. Getijdenboek van Maria van Bourgondië).

Althans, dat is de nog steeds meest verspreide hypothetische ontstaansgeschiedenis, die in meer recente, voornamelijk kunsthistorische onderzoeken echter tegengesproken wordt⁴. De oudste bekende afbeeldingen, vooral uit Vlaanderen, tonen een - afgezien van de baard - overduidelijk vrouwelijke (meestal) gekruisigde figuur, die niet lijkt op de Christus van Lucca. Zelfs de baard werd door schilderkunstige toppers als Memling en Bosch min of meer 'weggewist'. Hoewel in de middeleeuwen kruisiging als straf gemeden werd vanwege de reminiscentie naar Christus, hadden devotie en mystiek in die tijd geen moeite met het denkbeeld van gekruisigde vrouwen, naar het voorbeeld van de offerdood van de Messias. Vermoedelijk ontstond de legende in de sfeer van persoonlijke vroomheid en 'Christus minne'. Het feit dat de vroegste sporen terug te leiden zijn naar de augustijnen en de benedictijnen

(zie verdere tekst) kan er op wijzen dat deze eigenaardige verering een rol speelde in het streven naar kuisheid in de kloosterwereld. Of is een dergelijke Freudiaanse uitleg te ver gezocht?

Afb. 2a en 2b. Het beeld Volte Santa in Lucca in aangeklede en ontklede gedaante.

Traditioneel werd aangenomen dat de naam Wilgefortis een verbastering is van virgo fortis wat sterke maagd betekent. Heel andere meningen daarover worden verdedigd door Schnürer en de Leuvense hoogleraar Jean Gessler, die de basisstudies over de heilige publiceerden (zie bibliografische noot). Schnürer meent dat de naam afgeleid was van het oudduitse woord voor gelaat, heilig gelaat, refererend naar het beeld in Lucca. Gessler vermoedt dat het een Germaanse naam betreft, waarvoor men - niet ongebruikelijk in die tijd - een geleerde Latijnse verklaring 'fabriceerde'.

Vrij en onbekommerd dankzij Wilgefortis

Sint- Wilgefortis staat ook bekend als Sinte-Ontcommer, Oncommer of On(t)commene, een bijnaam door het volk gegeven, een volksnaam. 'Ontkommeren' was in het Middelnederlands een veelvuldig gebruikt woord voor verlossen van allerhande kommer⁵. Varianten van 'ontkommer' komen voor in meerdere talen⁶. In Zuid-Europa wordt ze Liberata (in meerdere varianten) genoemd, wat verdacht sterk lijkt op een vertaling van on(t)kommer (of vice versa).

Afb. 3. Als Wilgeforte aangeduid op het voetstuk, maar onder het volk gekend als Sainte Débarras: beeldhouwwerk in de St - Etiennekerk van Beauvais (16de eeuw, beschilderd hout).

In het Nijmeegse encyclopedische standaardwerk 'De Heiligen' (1999)⁷ vinden we een verbijsterende reeks bijnamen en varianten: Adjutor, Dappere Maagd, Hellebrecht, Helper, Hulpe, Liberata, Omcomnia, Ontcomena, Ontcommere(n), Ontkomene, Ontkommer, Ontkommernis, Komkommer (sic), Regenfledis (Ned.), Gehulf, Hilfe, Hülpe, Kümmernis, Kumerana, Liberata, Ohnkummer (D.), Uncumber (Eng.), Sainte Acombe, Combre, Eucombe, Gwer, Débarras, Libérate, Liberata, Librada (Sp.), Liurade, Livrade (It.), Caritas, Eutropia (Port.), en, zoals hoger vermeld, Virgo fortis (Lat.), net als Digne-fortis, een pseudogeleerde omvorming van Wilgefortis, die op zijn beurt in de Franse volkstaal Virgeforte of Vilgeforte werd. De uitgang '-is' is wellicht een Latiniserende genitivum. Aan dit lijstje kunnen we nog Guilleforte toevoegen, de schrijfwijze in de oudste vermelding (zie hieronder en afb. 8b). De in het Duitse taalgebied meest verspreide vorm Sankt Kümmernis duidt eigenlijk op het tegengestelde van de originele Nederlandse benaming. Een verkeerde vertaling, dus. Hellebrecht betekent dan weer 'helpt recht'. Het is een variante van Helper, Adjutor en Hulpe.

Enkele benamingen met een denigrerende bijblank, zoals Sainte Débarras, die onze heilige in het Franse noorden door het volk toegemeten kreeg, werden door de clerus vermeden of bestreden⁸. Sommige berusten op misverstand en verwarring met andere heiligen. Zo vermengde de verering van de Karolingische abdis Reginfledis in het bisdom Utrecht tijdens de tweede helft van 15de eeuw, zich probleemloos met die van Ontkommere. De klaarblijkelijk meer populaire baardheilige verdrong de naam Reginfledis zelfs helemaal⁹. Liberata kan ontstaan zijn uit een verwarring met de heilige Liberata van Como, een vrij onbekend gebleven heilige maagd uit de 6de eeuw. Het levensverhaal van Wilgefortis werd ook vermengd met dat van Eutropia. Tijdens de invasie van de Hunnen in het Franse noordoosten in de 5de eeuw, werden christenen verzameld in een kerk vermoord, met uitzondering van Eutropia, die gespaard bleef omwille van haar schoonheid. Ze weigerde echter haar geloof af te zweren en haar maagdelijkheid prijs te geven... Dergelijke vermengingen van heiligenlevens waren schering en inslag. Denk aan de (vermoedelijk) mythische Vlaamse heilige Sint-Lieven, patroon van Gent, wiens levensverhaal minstens gedeeltelijk ontleend werd aan dat van de 'echte' Angelsaksische zendeling Libuinus, patroon van Deventer, actief in Nederland.

Afb. 4. Wilgefortis hoefde niet perse altijd afzichtelijk afgebeeld te worden. Dit werk van Hans Memling in het Brugse Sint-Janshospitaal (Adriaen Reyens triptiek, 1480) toont haar (links) als mooie jonge vrouw met nauwelijks zichtbare baardgroei en kruis bij de hand. Rechts, even bevallig, haar 'collega' Maria de Egyptische.

In Bavegem en elders in zuidelijk Oost-Vlaanderen werd Ontcommere, vermoedelijk door geleerde clerici, verlatijnt, eerst tot Sint - Oncomera, later tot Sint - Oncomena¹⁰. Daarmee werd de zeer verstaanbare volksnaam vervormd tot een in de contrareformatorische kerkgemeenschap meer acceptabele naam voor een heilige Portugese prinses. De omvorming kwam de instandhouding van de cultus wellicht ten goede. Dat ze zeker niet schaadde, bewijst het meubilair van de Sint-Oncomenakerk in Bavegem.

Afb. 5. Een vroeg werk van Jeroen Bosch met een waarlijk mooie Wilgefortis aan het kruis. Dit werk, opgesteld in het Dogepaleis in Venetië, wordt soms foutief als de Sint Julia triptiek aangeduid. De koninklijke uitdossing past bij de Portugese prinses Wilgefortis, niet bij de Noord - Afrikaanse of Corsicaanse slavin Julia (cfr. Gessler, 1937, p. 172).

Al die namen vormen op zich zelf al een stevige indicatie voor de populariteit van Wilgefortis. De meeste gaan terug op haar mythische levensverhaal en benadrukken het feit dat ze verlost is, en zelf helpt verlossen van kommer en kwel, oorspronkelijk vooral ten gevolge van een gedwongen of slecht huwelijk. Thomas More (1478 - 1535) schreef over de Wilgefortisverering door vrouwen in de Londense Saint-Pauls kathedraal, dat er geen bezwaar tegen is, dat het niet zondig is, wanneer vrouwen op die manier af pogen te geraken van een slechte echtgenoot. Volgens dezelfde Sir Thomas, die overigens de spot dreef met dergelijk bijgeloof, veranderden vrouwen de naam van Saint Wylgeforte in Uncumber, *because they reken that for a pecke of otes she will not faile to uncumber them of their housbondes*: ze rekenen er op dat, in ruil voor een pak haver (oats), de heilige niet zal nalaten hen te verlossen van hun echtgenoten. Ze zou namelijk een paard sturen naar de *evil housebonde... to ryde to the Devyll upon*¹¹. Vandaar de haver...

Aan de deze toch al goed in het verhaal zittende heilige werd nog een tweede mooie vertelling verbonden: de legende van de muzikant, of meer accuraat, de legende van de schoen, afgebeeld op een hierbij gereproduceerde miniatuur. Een berooide vedelaar speelde voor haar beeld. Tijdens zijn muziekspel schopte Wilgefortis een van haar gouden schoenen uit. De muzikant werd beticht van diefstal en ter dood veroordeeld. Hij kreeg echter toestemming om nog eenmaal voor het beeld te musiceren en zo te proberen zijn onschuld te bewijzen. Wilgefortis schopte haar tweede gouden schoentje uit. De muzikant had dus de eerste schoen niet gestolen, maar als het ware van de gekruisigde gekregen. Hij ging dus vrij uit. Wilgefortis wordt dan ook regelmatig afgebeeld met maar één schoen en van weeromstuit werd ze ook patrones van de muzikanten... en de verliefden.

Naar ouder gewoonte deinde het spectrum nog verder uit. De heilige werd aanroepen door reizigers, ter bescherming van de gewassen op het veld, in geval van onvruchtbaarheid en baarmoederaandoeningen, voor kinderen met loopproblemen en oogziekten. Als Sinte-Ontcommer wordt ze tijdens de laatste levensuren aanroepen om 'zonder kommer' te sterven. Deze aanroepingen namen de plaats in van de originele 'remedie tegen slechte echtgenoten'. Die raakte zelfs in het vergeetboek. Men mag aannemen dat dit, voor wat de kerkelijke overheden betreft, vermoedelijk moedwillig gebeurde.

Feestdata van heiligen verschilden destijds aanzienlijk volgens de bisdommen. De baardheilige werd meestal op 20 juli gevierd (sinds 1969 geschrapt van de officiële heiligenkalender)¹². Hier en daar was dat wel een probleem, want dat kon ook de feestdag zijn van een al dan niet langer lokaal populaire heilige. Zo bv. Sint-Margriete. Vandaar wellicht dat Wilgefortis in Pamele en Oudenaarde opschoof naar 19 juli. Nog elders ontbreekt haar naam in de heiligenkalender, maar werd die wel opgenomen in de gebeden van de dag (suffragieën: reeksen smeekbeden aan heiligen).

Vlaanderen, Sint-Oncommerland

Het extensieve en intensieve zoekwerk van Schnürer leidde naar de Nederlanden als wieg van de Wilgefortisverering. Gessler onderzocht dat nog nader en hij uitte het vermoeden dat de verering in onze streken, meer in het bijzonder in de Gentse benedictijnenabdijen, tot in de 14de eeuw opklimt. Hij ontdekte een stevige indicatie daarvoor in het jaar 1401 (1400 in de oude jaarstijl). In een akte in het Gentse schepenenboek van de Keure werd toen een verbintenis vastgelegd tussen de Gentse burger Gheeraerd Soetamis (Soetameys) en priesters van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, de sinds de Franse Tijd verdwenen parochiekerk van het Sint-Pietersabdijorp¹³. Soetamis verkocht meerdere 'eeuwige' renten voor de dienst ten *autare van Sente Guilleforte, die men noemt Sente Ontcommere*. De bewoordingen van de akte laten uitschijnen dat de verering nog vroeger ontstond: het altaar was er reeds en de twee namen waren klaarblijkelijk al goed ingeburgerd.

Afb. 6. Miniatuur uit een in de Gentse universiteitsbibliotheek bewaard getijdenboek met een aandoenlijke Wilgefortis en haar vedelaar. Zoals het hoort in dergelijke traditionele voorstellingen, wordt de heilige veel groter afgebeeld dan de 'gewone man' (Ugent, bibliotheek Ms 2750, f. 112. Vermoedelijk uit Gent, 15de-eeuws.)

In de kapel van het hospitium (hospitaal, spitaal) van het Sint-Baafsdorp te Gent, net binnen de middeleeuwse Spitaalpoort aan de huidige Dampoort, was er eveneens een aan Sint-Wilgefortis toegewijd altaar. Dat beschikte blijkbaar over aanzienlijke en gegeerde inkomsten (kapelaniij). Daarvan getuigt een (vermoedelijk duur) proces dat daarover gevoerd werd in Doornik (1423). Het hierbij gereproduceerde detail van een uitvoerig notariële kopie op perkament van het vonnis mag worden aanzien als een illustratie van het aanzien en de populariteit van de heilige. Er werd om 'gevochten'. Ook daar is er een vroegere vermelding in 1401 en is de verering meer dan waarschijnlijk ouder.

Dit alles wordt gestaafd en nog verder in de tijd teruggebracht door een le-gaat van een Gentse patriciërsvrouw, Volcwif van Vaernewyc, weduwe van heer Willem van der Lake, gedateerd 1390. De dame verklaarde zich schuldig van een pond kaarswas tsente Ontcommeren¹⁴. Vermoedelijk was dat was bestemd voor een altaar bij de augustijnen, die in dezelfde zinsnede van de testamenttekst vermeld worden¹⁵. De hierboven beschreven kapelaniij van het Sint-Baafshospitium is een minder waarschijnlijke mogelijkheid. Volcwif legateerde geld aan dit godshuis. Maar ze deed dat ook aan nog enkele andere gelijkaardige instellingen, alle in Gent, waar we echter geen weet hebben van een dergelijke verering.

Afb. 7. Verspreiding van de Wilgefortiscultusplaatsen in onze streken (uit Gessler, 1937).

Opmerkelijk is ook dat de oudst bewaard gebleven vermelding in 1390 de volksnaam Ontcommere gebruikt. Misschien kwam dit doordat er enkel le-

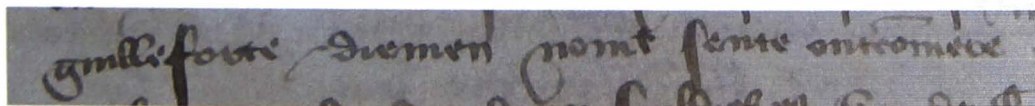
ken, in casu Volcwif en de testamentuitvoerders, bij betrokken waren. Er kan echter geen twijfel bestaan over wie het ging: de specificatie enkele jaren later in de Gentse O.L.V. Sint-Pieterskerk, anno 1401, geeft de naam aan als synoniem voor Wilgefortis.

Hoe dan ook wijst de vermelding van Sente Ontcommere bij de augustijnen in 1390, zonder dat die naam nadere uitleg hoefde, op de algemene bekendheid van de heilige. In hun kerk was er een kapel ingericht van het heilig kruis van Lucca. De eerste sporen daarvan duiken echter pas in de 16de eeuw op, terwijl al in 1416 een heilig kruisaltaar vermeld wordt¹⁶. De mogelijkheid moet onder ogen worden genomen dat hier precies het omgekeerde gebeurde van wat de Schnürerhypothese voorhoudt: een middeleeuws beeld van de baardige Sint-Ontcommere werd in latere tijden door de paters - al dan niet moedwillig - als van de gekruisigde Christus van Lucca aangezien.

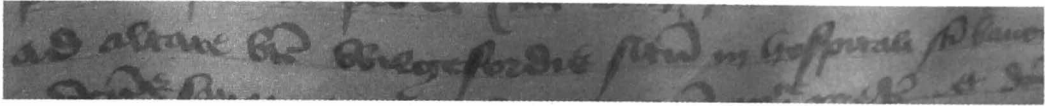
Naast vier Gentse, is er nog een vijfde vroege vermelding (1430), herkomstig uit Pamele bij Oudenaarde. Gessler ontkracht de mening, vooral in het Duits-talig gebied verspreid, dat de Wilgefortisverering zou ontstaan zijn in het Nederlandse Steenberg (westelijk Noord - Brabant). Hij concludeert uit de Gentse en andere bevindingen dat de legende en de verering hun oorsprong vinden in het graafschap Vlaanderen. Hij constateert een opvallende concentratie van aan haar toegewijde plaatsen en stichtingen in dat graafschap en de wijde omgeving ervan, in het bijzonder in het noordwesten van Frankrijk. Gessler dreef het zelfs zo ver een van de hoofdstukjes in zijn hoofdwerk als titel mee te geven 'Vlaanderen: het Sint-Oncommerland'¹⁷. De zonderlinge aard van deze erg middeleeuwse heilige droeg er ongetwijfeld toe bij dat deze eretitel (?) niet aansloeg.

Afb. 8a. Passage uit de testamenttekst van Volcwif van Vaernewyck met de vroegst bekende vermelding (1390) van Sint-Ontkommere (Stadsarchief Gent, reeks 330 nr. 9, f. 20): 'ten augustinen een pond was tsente ontcom(m)ere(n) een ...'.

Afb. 8b. Passage in het Gentse schepenenboek van de Keure (SAG, reeks 301, nr. 16, f. 89, schepenenjaar 1400 - 1401) met een tweede vroege vermelding van de heilige Wilgefortis - On(t)commer verering (1401), ditmaal met beide namen: 'guilleforte diemen nomt sente ontcom(m)ere'.

Afb. 8c. Detail uit een uitgebreide en kostbaar vervaardigde bekendmaking (in het Latijn) van een vonnis van de officiaal (kerkelijke rechter) van Doornik in een proces aangespannen door een bij pauselijke beschikking aangewezen priester tegen een door de abt aangestelde collega, betreffende het beneficium van het altaar (ad altare) van Sint Wilgeforde (genitiefvorm Wilgefordis), gestaan (situm) in het hospitaal van Sint- Bavo bij Gent (1423, Rijksarchief, fonds Sint-Baafs O 1753, Gysseling inventaris, deel IV, nr. 022972).

Vooraf in zuidelijk Oost-Vlaanderen en in het aangrenzende deel van Brabant was de heilige populair. Belangrijkste cultusplaatsen waren: Gent met zijn twee abdijen, Pamele, Bavegem en Velzeke. Volgens een onderzoek door Jules Pieters naar het voortleven van de Wilgefortisverering, uitgevoerd in de dertiger jaren van de vorige eeuw, bleef de traditie nog het best overeind in Velzeke¹⁸. Deze gemeente beschikte over twee afbeeldingen van de heilige als gekruisigde: op een zijaltaar in de kerk en in een afzonderlijke kapel¹⁹. Op 4 februari werd er een Sint-Oncomena biddag gehouden met eredienst en 'omwegang' of 'beeweg'. Een 'grote omwegang' omvatte de kerk en de Sint-Oncomenakapel langs de baan Oombergen - Oudenaarde, op een tiental minuten wandelafstand van elkaar. Bij een 'kleine' omwegang liep men enkel rond kerk en kerkhof. De lokale bewoners kwamen bidden, wanneer iemand in doodstrijd zo erg afzag dat men wenste dat hij of zij uit het lijden zou verlost worden (ontkommerd...). Vreemde bedevaarders, vooral uit het noorden van Henegouwen, riepen de heilige aan tegen zenuwaandoeningen. De verering ging nog door in de vijftiger jaren van de vorige eeuw (gegevens uit het archief van Walter Giraldo, medegedeeld door Mark Adriaen).

In Bavegem hield men wel een eredienst, maar kwamen er weinig bedevaarders opdagen. Pieters vermeldt verder nog Kruishoutem, en Estampuis bij Doornik, waar sporen overbleven. In het Arme Klaren - Colettinnenklooster van Brugge werd een beeld van Sint- Oncommere jaarlijks in processie rond het slot gedragen. Dat waren de enige plaatsen in België waar de Sint-Wilgefortis - Oncomena cultus nog overleefde kort voor W.O. II. In Gent is de heilige enkel materieel nog aanwezig in het houtsnijwerk van een biechtstoel in de kerk van de ongeschoeide karmelieten in de Burgstraat. Het betreft een zeer barokke afbeelding.

Vermelden we nog dat, vooral op de Zeeuwse eilanden, de voornaam Foort, Foortje, Forra, Forretje, afgeleid van onze baardheilige, een zekere populariteit genoot²⁰. Ook in het noorden was de heilige onder haar twee namen bekend: in het hierboven al vermelde Steenberg is er sinds de 15de eeuw een Sint-Ontcommerpolder. In de volksmond werd die uiteraard Sint-Komkommerpolder. Nederlandser dan dat kan niet.

Afb. 9. Offerblok uit de kerk van Bavegem, getuige van het voortbestaan van de verering tot een eind in de 20ste eeuw. (verz. M. Adriaen). Sint - Oncomena is een verlatijnsing van de volksnaam Sint-On(t)kommere van de heilige Wilgefortis.

Met bijzondere dank aan Danny Mattens, Erik Verroken en Mark Adriaen.

Bibliografische noot

Niettegenstaande actueel weinig of niets over Wilgefortis is geweten bij het brede publiek, mag deze, in onze ogen, vreemde heilige zich verheugen over aanzienlijke belangstelling bij onderzoekers. Er werd heel wat over haar gepubliceerd in tijdschriften voor psychologie, geneeskunde, heemkunde en genealogie en zelfs filologie. Daarvoor verwijzen we naar de omvangrijke werken van Schnürer en Ritz (1934), aan te vullen met Gessler (1937), beiden met talrijke literatuurreferenties (Schnürer, G., Ritz, J.M., Sankt Kümmeris und Volto Santo, Düsseldorf, 1934, pp. 342; Gessler, J., *De Vlaamsche baardheilige Wilgefortis of Ontcommer: kanttekeningen bij een standaardwerk*, Antwerpen, 1937, pp. 198). Het eerste was gebaseerd op origineel onderzoek van Schnürer gepubliceerd in een twaalftal artikels tijdens het eerste kwart van de vorige eeuw. Prof. Jean Gessler begon aan een bespreking daarvan die uitmondde in een monografie, waarvan ook, inhoudelijk verschillende, Franse en Duitse versies verschenen. Hij publiceerde een aanvulling 'Wilgefortiana. Een bibliographisch overzicht', in *Oostvlaamsche Zanten* 16 (1941) p. 1-14. Meer recent zijn de in boekvorm uitgegeven voornamelijk kunsthistorische scripties van Regine Schweizer-Vüllers, *Die Heilige am Kreuz: Studien zum weiblichen Gottesbild im späten Mittelalter und in der Barockzeit*. Bern, 1997 en van Ilse E. Friesen. *The Female Crucifix: Images of St. Wilgefortis since the Middle Ages*. Waterloo, Ont. Canada, 2001, pp. 173.

Noten

1. Villemur, F., *Saints et travestis du Moyen Age*. In: *Clio. Histoire, femmes et sociétés*, 1999, nr. 10, p. 1-54 (integraal raadpleegbaar op het internet)
2. Mattens, D., Devriese, L., *Verering van de baardheilige Wilgefortis om en rond de Sint-Baafsabdij*. In: *Ghendtsche Tydinghen*, 2013, jg. 42. (In druk)
3. Zie bibliografische noot.
4. Schweizer-Vüllers, zie bibliografische noot.
5. Verwijs, E., Verdam, J., *Middelnederlandsch Woordenboek*, deel V, kol. 1124-1128.
6. Het Franse Acombe is duidelijk Nederlands van herkomst. Gessler vermeldt dit slechts op één plaats (de benedictinessenabdij Baume-les-Dames, Dept. Doubs, Oost-Frankrijk). Het Engelse to cumber (Middelengels 'combren') is terug te vinden in cumbersome, encumbrance.
7. van der Linden, S., e.a., *De Heiligen, Contact*, Amsterdam, 1999, p. 915.
8. Joris-Karel Huysmans schreef een journalistieke tekst over de verering onder die naam in Beauvais (Huysmans, J.K., *Sainte Débarras*. In: *De Tout*, hfst. XXII, Parijs, 1902). Enkele onjuistheden daarin over wat er met het Beauvaisbeeld gebeurde, rechtgezet bij Gessler, J., 1937, p. 156.
9. Gessler, J., p. 52-53.
10. Pieters, J., *Over de Sint-Wilgefortisverering in Oost-Vlaanderen*. In: *Oostvlaamsche Zanten*, Gent, 1937, jg. 12 nr. 1, p. 24, voetnoot 9. De naamvorm Oncomena is misschien geïnspireerd door deze van Anna Komnene, verlatijnt tot Comnena (1083 – 1153), beroemde geleerde Griekse prinses, dochter van keizer Alexios I Komnenos.
11. Thomas More, *A Dialogue concerning Heresies*. In: *Works*, pp. 194b-196a; 197a-198b

(Internet).

12. van der Linden, S., e.a., 1999, p. 915.
13. Vastlegging van een 'eeuwige' rente in een akte in het schepenenboek van de Keure Stadsarchief Gent, reeks 301, nr. 16, f. 89v. (schepenenjaar 1400 – 1401, foutief ingebonden na f. 79), gedateerd 4 februari 1400 (oude stijl, jaartal overgenomen door Gessler). Regest in: SAG, Regesten op de jaarregisters van de Keure. Schepenenjaar 1400-1401. Deel 1 nr. 746. Een afschrift met enkele schrijfvarianten bleef bewaard in het kerkarchief van O.L.Vrouw Sint-Pieters (transcriptie bij Gessler, 1937, p. 55).
14. Stadsarchief Gent, reeks 330 nr. 9, f. 20. Vermeld in Foncke, E., Van Sente ontcommer in Oud-Gent. In: De Brabantsche Folklore, 1939, jg. 18, p. 248-250. Transcriptie in: de Ghellinck d'Elseghem-Vaernewijck, A., Chartes et documents concernant la famille van Vaernewyck, Gent, 1899-1919, deel III, p. 399-401.
15. In het testament staat elk van de tientallen schenkingen apart vermeld onder één 'item'. In de betreffende zinsnede verklaart Volcwif zich schuldig 'ten augustine(n) een pond was tsente ontcommeren een pond was', en gaat dan pas over naar het volgende item. Ofwel betreft dit slechts één pond was voor Sint-Ontcommere bij de augustijnen, ofwel (minder waarschijnlijk) twee schenkingen, waarvan één voor de augustijnen en een andere (allicht) voor een beeld of altaar van Sint-Ontcommere op een niet gespecificeerde plaats.
16. Trio, P., De augustijnen in Gent tijdens de late middeleeuwen. In: Zeven eeuwen augustijnen, Gent, 1996, p. 61.
17. Gessler, J., 1937, p. 85.
18. Pieters, J., 1937, p. 22-36.
19. De Schrijver, G., Volksbedevaarten tegen ziekten van mens en dier in het bestuurlijk arrondissement Aalst. KUL scriptie, 1954, p. 165 – 167.
20. van der Schaar, J., Voornamen, Utrecht, 12de druk, 1981, p. 175.

JEUGDHERINNERINGEN UIT EEN HOEDENMAKERSATELIER - MODISTENBEDRIJF

(Interbellum - Mechelen)

Hilda Bogaerts

Samenvatting

Het leven in een Mechels hoedenmakersatelier in de jaren dertig van de vorige eeuw wordt beschreven aan de hand van de herinneringen van de auteur als kind. We zijn getuige van het jaarverloop, van de moeizame invoering van sluitingsdagen in een dergelijke zaak, van belangrijke modernisering, van de intrede of het vertrek van ateliermeisjes, waarvan sommigen als het ware tot het huishouden behoorden. De bijdrage wordt afgesloten met een brokje jeugdsentiment. Ze geeft een tijdsbeeld, onderdeelje en gedetailleerde technische beschrijving van een verdwenen wereld, met een persoonlijke toets. De documentatie werd gedeponereerd in het Museum van Folklore, afdeling Hoedenzolder, Grotenbergestraat 162, 9620 Grotenberge (Zottegem).

Jaarverloop

Het modistenbedrijf kent geen sleur of eentonigheid. Na Nieuwjaar is er een 'stille periode' die deugd doet. De dagen zijn kort en de feestdagen met familiebezoek zijn pas achter de rug en daar is de voorbereiding voor carnaval. Vooral de rijke dametjes bestellen een feesthoedje: van satijn en fluweel, van stro en genopte voiletten. Zij kunnen zich de gril veroorloven. Als Pasen vroeg valt, wordt al vlug aan een lentehoed gedacht. Voor de buitenstaander lijkt het dat iedereen een winter- en een zomerhoed had, een zondagse en een doordeweekse hoed. Voor wie geld had, waren de mogelijkheden daarmee nog niet uitgeput, want op de klassieke strohoed volgt de grote randhoed, de strand- of reishoed, of de hoed voor het grote tuinfeest.

Na de grote zomerschoonmaak begint eindelijk de veertiendaagse vakantie, maar spoedig daarna worden de bestellingen voor september verwacht. De warme herfstkleuren doen het hart sneller kloppen. Iedereen wil een nieuwe hoed om mooi te zijn of om eenvoudigweg goed gekleed te zijn. Misschien ook omdat de buurvrouw een nieuwe hoed draagt. Niemand denkt eraan dat het zonder ook kan.

Wat hierna volgt is een poging om het leven in een hoedenmakersatelier op te roepen aan de hand van de herinneringen van het meisje Dolly, troetelnaamje van de auteur als kind, die in zo'n bedrijfje opgroeide.

Moeizame invoering van sluitingsdagen

In de jaren dertig werd veel over de crisis gesproken. Ook over de sociale vernieuwingen, zoals het jaarlijkse verlof dat met vreugde werd onthaald. Het Feest van de Arbeid zou slechts tien jaar later (in 1947) een wettelijke feestdag worden

In 1937 tijdens de grote vakantie, terwijl de kinderen bij de familie verbleven, nam de modiste, in gezelschap van haar vriendin, voor het eerst een paar dagen vakantie aan zee. Voor ze vertrok gaf ze het atelier een extra poetsbeurt. Het rook er naar 'huile d' aspic' en het lag er verlaten bij. De winkel en de etalages waren ontruimd en de hoeden weggeborgen voor stof en zonlicht.

Het volgende seizoen bleef de winkel 's zondags gesloten, dit tot grote ontevredenheid van sommige laatkomers. Op hun herhaaldelijk geklop werd de deur dan toch geopend en het was toch weer middag eer de rustdag begon.

Voor de modiste bleef de werkdag uit twaalf uur bestaan. Topdagen waren de dagen met 'rouwen en trouwen' en de dagen waarop ze les gaf aan de avondschool. Omdat haar grootste bekommernis er in bestond haar beroepskennis over te brengen, bereidde zij de lessen degelijk voor. Zij legde de nadruk op het streven naar perfectie, het belang van de praktische oefeningen en op de verschillende fasen bij het maken van een hoed. Madame hield eraan om 's middags een warme maaltijd te nemen, maar het lukte niet om één uurtje te sluiten. Het cliënteel was niet op de hoogte van de vele hervormingen die voor de arbeiders in voorbereiding waren.

Modernisering

De telefoon werd geïnstalleerd en was onmisbaar geworden voor de verbinding met de hoofdstad. De modiste kocht een modern tuig, de stofzuiger. Na een demonstratie had zij de oorlog verklaard aan de vele harige en wollige pluizen en de mogelijke motten of larven in de reservedozen van het atelier.

Na de conformateur in metaal, die al jaren goed functioneerde, volgden ook moules in aluminium, samen met de onderdelen en de hulpstukken die op de moules werden geplaatst om de vele types van hoeden te helpen verwezenlijken. De elektrische bout of strijkijzer met snoer bleek niet zo handig en werd aanvankelijk weinig gebruikt. De rouwsluiers en tule werden met de waterketel gestoomd.

Ateliermeisjes

Lisette, die met de zaak van de bazin, de modiste, vergroeid was, beschikte over de sleutel van de winkel deur. Sinds haar benoeming tot lesgeefster van een modeleergang aan de stedelijke avondschool, was 'ons Madame' twee maal in de week 's avonds afwezig. Lisette hield dan de winkel open, bestelde de cliënten en liet toe dat Dolly haar daarin bijstond. Het kleine meisje mocht de benodigdheden uit de laden halen en opbergen. Als wederdienst hielp Lisette Dolly's schoolhandwerk bijhouden. Om acht uur sloten zij samen de winkel en voor Lisette vertrok, maande zij de kinderen aan om onmiddellijk naar bed te gaan. Haar overuren werden volgens de recentste sociale wetgeving omgezet in een vrije dag op maandag.

De andere helpsters waren heel divers. Marie-José bleef na enkele tijd weg en wij zagen haar maar zelden terug. Zij was meer dan ooit een dame geworden, zeer koket en rijkelijk gekleed. Haar plaats werd ingenomen door Leopoldine, geen leermeisje meer, maar een volwaardige naaister. Germaine 'met de grote ogen' trouwde, maar bleef kinderloos en werd nog meer melancholisch dan ze altijd al was. Zij was volledig ingeburgerd, zowel in het atelier als in het huishoudelijke werk. En dan was er nog Irma. Toen die na haar huwelijk thuisbleef, werd haar plaats niet meer ingenomen.

Soms waren de omstandigheden waarin zo'n meisje opgenomen werd in het atelier dramatisch. Van een dergelijke intrede was Dolly getuige. Vanuit het keukentje achter de glazen deur van het kleine salon, hoorde ze een gesprek tussen de modiste en een klagende vrouw. Na enige tijd verlieten een dame en een opgroeiend meisje het huis. De volgende morgen kwam het deftige kind alleen terug met rood omrande ogen. Het meisje was één van de jonge slachtoffertjes van de zware crisis. Hoewel ze een flinke studente was, moest ze haar studies opgeven omdat haar vader, de enige broodwinner in het gezin, werkloos was geworden. De spaarcenten waren al uitgeput. Het stille, tere kind is jaren gebleven, steeds beleefd, net gekleed en verzorgd. Het kind hielp haar ouders, terwijl de vader zijn handen verborg van miserie. De nederige kunstambachtsman voelde zich gebroken als hij weer eens zijn beitels rangschikte in de lade. De tijd dat de meubelkunst het stadje groot had gemaakt, was voor altijd voorbij.

Een stukje ontspanning

Op een warme zondagmiddag mochten de kinderen op theebezoek bij de vriendin van de modiste. Terwijl het dameskransje een eindeloos gesprek voerde, slenterde Dolly de grote bouwier achterna in de richting van de stallingen van het aannemersbedrijf waar we op bezoek waren. De vele paardenkarren stonden onder het grote afdak op een rij. De paarden werden tijdens het weekeinde naar de vruchtbare weide gebracht, dichtbij de beemden. Dolly schrok toen in het halfdonker een olijk jongenshoofd om de hoek kwam kijken. Het was de zoon van de portierster, die in het huisje woonde achter de schrijnwerkerij. Even keken zij elkaar recht in de ogen; ze waren opgelucht dat de verveling hen samenbracht. Jean wist de sleutel van het werkhuis liggen en beiden kropen ze de houten trap op om de grote ontdekkingstocht doorheen de schrijnwerkerij te beginnen. Zij liepen in de broeiende hitte langs de werkbanken door de gekrulde schavelingen en roken de pas geschaafde balken. De grote stofnetten vol zaagsel trilden in de zon. Zij sprongen met grote passen van balk tot balk met onder hen de diepte. Dolly wou niet onderdoen en Jean toonde lachend zijn kunstjes, hing te zwieren in het ijle en liet zich met een doffe plof op de aarde vallen. Toen kropen ze van kar op wagen, zodat de gedroogde klei en cement opstoven, tot ze een oude fiets ontdekten. Als de beste maatjes hielp Jean Dolly in het zadel en hield haar rechtop terwijl ze over de kasseien in de richting van de inrijpoort fietste. Hoe pijnlijk het ook was want het tuig had geen fietsbanden en de buis was veel te hoog. Ze amuseerden zich kostelijk en, bezweet en vuil dachten ze helemaal niet aan hun zondagse kleren. Sindsdien kon Dolly fietsen, zij had de vuurproef doorstaan en ging overgelukkig naar huis in de overtuiging dat er na de 'trottinette' met de grote wielen wel een fiets zou komen, al kon dit nog enkele jaren duren.

Opgroeïend

Vanaf die tijd hoorde Dolly haar echte doopnaam; met de kinderjaren verdween het troetelnaampje. Zij leerde vriendjes kennen in het zangkoor en in het conservatorium. Zij beschouwde hen, ook in haar romantische dromen, gewoon als goede kameraden. Zij kreeg een blos, maar voelde zich vereerd, toen Bernard, de jonge tenor van het koor, naar haar leeftijd vroeg. Ook weigerde ze, van thuis uit daartoe verplicht, maar weliswaar met spijt, toen Marcel voorstelde om na de les naar de film te gaan. Er waren ook de buurjongens, o.a. Louis van het winkeltje en de twee broers 'Pap' en 'Botermelk'. Het doet pijn als ze aan hen denkt en ze krijgt een wrange smaak in de mond... Nauwelijks 18 - 19 jaar, werden zij uit hun bed gehaald: zij hadden pamfletten uitgedeeld, werden gedeporteerd en kwamen nooit terug. Het werelddrama voor een jeugd met idealen was begonnen.

KARDINAAL JOZEF CARDIJN, STICHTER EN BE- ZIELER VAN DE KAJ EN VKAJ

Frea Vancraeynest

Samenvatting

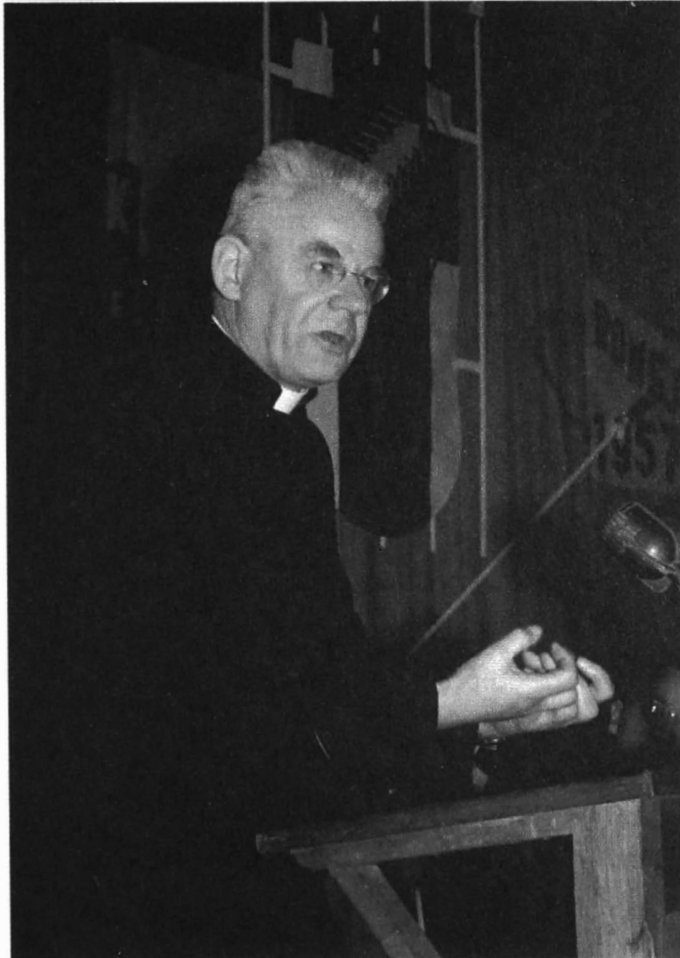
Kardinaal Jozef Cardijn is een bekende religieuze figuur wiens roots terug te vinden zijn in Halle. Hij was de stichter en bezieler van de KAJ en de VKAJ en verder goed gekend in de gemeenschap door de organisatie van bedevaarten naar zowel Rome als Lourdes. Hij kwam op voor de arbeidersklasse en maakte er zijn levensdoel van om de arbeidersjeugd kansen te geven in het leven, de KAJ was geboren. Deze beweging was bekend over heel Vlaanderen, zo werd ze ook in Gent bekend, en verder verwierf ze ook internationale faam. Om deze unieke Hallenaar en zijn uitzonderlijke werk in de verf te zetten organiseert het Zuidwestbrabants Museum een tentoonstelling waarin het leven en werk van kardinaal Cardijn aan bod komen.

Inleiding

Kardinaal Cardijn is een bekende figuur over heel Vlaanderen en zelfs over heel België; tijdens de verkiezing van de Grootste Belg een paar jaar geleden eindigde hij op de 23ste plaats, een behoorlijk goed resultaat. Als stichter van de jongerenbeweging KAJ kon hij in heel Vlaanderen op veel bijval rekenen en dit is vandaag de dag niet anders. In heel wat steden en gemeenten is er een straat of plein naar hem vernoemd en ook vanuit de Kerk is de appreciatie voor deze Halse kardinaal duidelijk. Recent werd immers aangekondigd dat een zaligverklaring op handen zou zijn. Indiase priesters startten, met de steun van de internationale Kajottersbeweging, een campagne voor de zalig- en later ook heiligverklaring van kardinaal Cardijn. Deze actie zette de procedure officieel in gang. De beslissing hieromtrent wordt in de loop van

het komende jaar verwacht maar in afwachting van verder nieuws hierover, kan u zich reeds verdiepen in het leven en werk van kardinaal Jozef Cardijn, door het lezen van dit artikel maar zeker ook door een bezoekje te brengen aan de tentoonstelling in het Zuidwestbrabants Museum te Halle.

Leven van Kardinaal Cardijn¹

Afb.1. kardinaal Cardijn

Jozef Cardijn werd geboren op 13 november 1882 in Schaarbeek. Zijn vader Henri was een Hallenaar en zijn moeder Louisa Van Dalen werd geboren in Italië maar groeide op in België. Voor Jozef kreeg het koppel al een dochter en na hem volgden nog twee zonen. Het gezin Cardijn verhuisde in 1884 naar Halle, waar Jozef zijn jeugd doorbracht, zijn opleiding kreeg en waar we ook de kiem van zijn sociaal engagement moeten gaan zoeken.

In 1897 kreeg hij zijn roeping en besloot hij om priester te worden. Hij trok naar het Klein Seminarie in Mechelen en vervolgens naar het Groot Semina-

rie. Bedoeling was dat hij na zijn priesterwijding sociale en politieke wetenschappen zou gaan studeren in Leuven maar dat ging niet door. Op 12 september 1906 werd hij tot priester gewijd en op 24 september van datzelfde jaar droeg hij in Halle zijn eerste mis op.

Het blijft niet bij preken, Cardijn werd ook leraar, in 1907 in het Klein Seminarie van Neder-Waver.

Zijn interesse voor het lot en de ontwikkeling van de arbeidersjeugd is terug te brengen tot 1912 wanneer Cardijn werkzaam was als onderpastoor in Laken. Dat jaar wordt dan ook gezien als de officiële start van de KAJ en VKAJ. Hij organiseert tal van evenementen waar verder in dit artikel meer aandacht aan besteed wordt. Cardijn was extreem begaan met zijn werk en deed zijn uiterste best om iedereen een kans te geven. Hij houdt zich dan ook afzijdig van de opkomende politieke strubbelingen en kiest ervoor om geen banden aan te gaan met het opkomende socialisme, communisme en rexisme. Cardijn wilde er immers zijn voor iedere jongere uit de arbeidersklasse.

Tijdens de wereldoorlogen wordt zijn engagement nog duidelijker. In 1915 toen hij gevangene was van de Duitsers begon hij aan zijn handboek van de 'Katholieke Arbeidersjeugd' (KAJ). Ook tijdens WO II spendeerde hij tijd achter tralies, in juni 1942 werd hij samen met zijn hulpaalmoezenier en de voorzitters van de KAJ en de Waalse tegenhanger JOC gevangen gezet. Hij werd er alleen maar populairder door en na de Tweede Wereldoorlog krijgt zijn KAJ dan ook een internationale dimensie en wist hij miljoenen jongeren wereldwijd warm te maken voor zijn beweging.

Zelf ging het Cardijn eveneens voor de wind. In 1962 vierde hij zijn tachtigste verjaardag in Brussel en werd hij betrokken bij de voorbereiding van het Tweede Vaticaans Concilie. Op 21 augustus 1965 werd Cardijn in Rome door Mgr. Suenens tot bisschop gewijd. Vier dagen later werd hij tot kardinaal gewijd door Paus Paulus VI. Als kardinaal nam hij dan ook deel aan de laatste sessies van het Tweede Vaticaans Concilie waarbij hij, zoals vermeld, reeds betrokken was bij de voorbereidingen.

Cardijn overleed op 24 juli 1967 in Laken. Kardinaal Suenens ging voor in de begrafenisplechtigheid in de basiliek van Koekelberg. Hij werd begraven in de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Laken, waar ook de leden van de koninklijke familie hun laatste rustplaats hebben.

Cardijn en zijn band met Halle- 'Alles wat ik ben en heb komt van Halle'²

Cardijn is afkomstig uit Halle en die band blijft doorheen de rest van zijn leven een rode draad. De familie Cardijn woonde al sinds de 17^e eeuw in Halle en ook Jozef Cardijn is er opgegroeid. Tot zijn veertiende, toen hij naar het seminarie in Mechelen trok, volgde hij les in de Halse school Institut Notre-Dame-de-Hal. Wanneer hij tot priester werd gewijd verzorgde hij zijn eerste mis in de Sint-Martinusbasiliek in Halle.

De stad Halle vormde en beïnvloedde Cardijn sterk. Niet alleen de Mariacultus die de stad tot bedevaartsoord maakt trof hem, maar eveneens de slechte sociale omstandigheden die gepaard gingen met fabrieksarbeid leerde hij in Halle kennen. Dit bracht hem de sociale voeling met en de zorg om de arbeidersklasse bij die later in zijn werk sterk naar voren kwamen. Zijn vader was kolenhandelaar en de jonge Cardijn werd vaak geconfronteerd met de schrijnende armoede van mensen die geen zak kolen konden betalen. De sociale misstanden waren prominent aanwezig en hij werd tevens sterk beïnvloed door priester Daens die het opnam voor de kleine man en de armoede en sociale wantoestanden wilde aanpakken. Daens bracht in 1895 een bezoek aan Halle, Cardijn was erbij en nam de boodschap van Daens mee in zijn latere leven en werk.

Het is door de nauwe band die Cardijn heeft met Halle dan ook niet verwonderlijk dat de KAJ haar eerste afdelingen in Halle en omstreken oprichtte. In 1925 ontstond al een VKAJ-afdeling in Halle, gevolgd door een KAJ-afdeling. Ook de buurgemeenten Essenbeek, Lembeek, Buizingen en Sint-Rochus lieten niet lang op zich wachten en ook daar werden afdelingen opgericht. En het bleef niet bij lokale initiatieven, delegaties van kajotters en kajotsters uit Halle namen deel aan congressen en bedevaarten, zoals de bedevaart naar Lourdes in 1952 en 1965 en de Romebedevaart in 1957.

Om zijn nagedachtenis levend te houden reikt de vzw Kardinaal Cardijn sinds 1997 tweejaarlijks de Cardijnprijs uit aan een organisatie of initiatief dat het best het gedachtegoed en de erfenis van Cardijn naar voren brengt in de hedendaagse maatschappij.

Stichting van de KAJ en de VKAJ

Door het zien van de sociale wantoestanden waar de arbeiders mee te maken krijgen tijdens zijn jeugd, groeit bij Cardijn de wens om daar iets aan te doen. Aan het sterfbed van zijn vader beloofde hij om als priester ten dienste te zijn van de arbeiders. Na zijn priesterwijding in 1906 bestudeerde hij de

situatie van de West-Europese syndicaten. Hij reist in zijn vrije tijd naar Duitsland, Frankrijk en Engeland om de arbeidsomstandigheden van de werkende klasse te gaan bestuderen. In Engeland ontmoet hij verscheidene vakbondsmannen, waaronder Tom Mann en Ben Tillett. Hij blijft op die manier voeling behouden met de internationale arbeidersklasse. Daarnaast ontmoette hij ook de stichter van het scoutisme, Baden Powell. Hij legde Cardijn de idealen en methodes uit die eigen waren aan de scouts en stelde hem voor om de scoutsbeweging te starten in België. Cardijn ging daar echter niet op in. Hoewel hij de scouts wel een goed initiatief vond en het educatieve nut van de beweging wel inzag vond hij dat deze niet voldoende gericht was op de specifieke noden van de arbeidersklasse. Hij dacht dan ook eerder aan het oprichten van een beweging die het arbeidsmidden omvormt en specifiek gericht is op de unieke sociale situatie van de arbeiders³.

Tijdens zijn werkzaamheden in Laken in 1912 begon hij jonge arbeiders te organiseren in studiekringen. Hij startte met de voorbereidingen van de oprichting van de Katholieke Arbeidersjeugd (KAJ). Die beweging werd officieel opgericht in 1925, een jaar later gevolgd door de vrouwelijke tegenhanger VKAJ⁴. De beweging kende ook over de taalgrens succes, in Wallonië ontstond de Jeunesse (JOC) en diens vrouwelijke tegenhanger JOCF.

Vanaf de stichting groeit de KAJ snel uit over het hele land maar ook over de landsgrenzen heen. Er werden ook afdelingen opgericht in Frankrijk, Zwitserland, Canada, Colombia, Nederland, Portugal en Engeland. Op het hoogtepunt van de beweging in de jaren 1950 waren er enkele miljoenen leden wereldwijd te tellen, waarvan enkele tienduizenden in België. De beweging breidde uit tot over 80 verschillende landen. Allen werden georganiseerd in de traditie van de befaamde leuze van Cardijn: 'Zien, Oordelen, Handelen'⁵.

Een memorabel moment was de bijeenkomst in het Heizelstadion. Op 3 september 1950 kwamen 100 000 kajotters naar het stadion afgezakt om samen te komen en te vieren. Er was een gezamenlijke mis 's ochtends gevolgd door een picknick en daarna de jubelzitting, waar onder meer een radioboodschap van paus Pius XII te horen was. Cardijn liet zich zelf ook niet onbetuigd en sprak de verzamelde jongeren toe: *"Kajotters en Kajotsters, ik reken op u! Wij zweren trouw! Wij zweren trouw aan God en Kerk, land en volk, aan de arbeidende jeugd en de arbeidersstand van Vlaanderen en van de wereld! Wij bouwen een nieuwe wereld! Vooruit! Vooruit!"*⁶. Zijn oratorische kwaliteiten waren enorm en hij slaagde er dan ook in om door zijn typische manier van spreken mensen te inspireren. De samenkomst in Rome in 1957, waar dertigduizend jongeren uit 87 landen aanwezig waren, illustreert de internationale dimensie die de KAJ heeft aangenomen na WO II⁷.

Na het overlijden van Cardijn liep het ledenaantal sterk terug maar de beweging bleef wel degelijk bestaan, ook zonder haar bezieler bleef er een plaats voor een beweging in de maatschappij die een stem gaf aan jongeren die het

moeilijk hadden. Het belangrijkste uitgangspunt is nog steeds het aan boord trekken van jongeren die het moeilijk hebben omwille van sociale, culturele of economische redenen. Een grote diversiteit aan activiteiten, van ontspanningsactiviteiten tot vormende debatten, is eigen aan de beweging.

De stichting van de beweging en de werking ervan is mooi in kaart te brengen door gebruik te maken van de getuigenissen van gewezen Kajotters en Kajotsters. Ook in Halle zijn er zo'n oudleden terug te vinden die graag hun belevenissen met de beweging en Cardijn en de impact ervan op hun leven wilden delen. Stephanie Neetens is er één van, ze was een kajotster in hart en nieren en verblijft nu in een kloostergemeenschap in Halle. Haar levensverhaal krijgt in de tentoonstelling dan ook een prominente plaats⁸.

KAJ en VKAJ, ook in Gent⁹

Ook de link tussen Cardijn, de KAJ en Gent is onmiskenbaar. Twee albums in 1933 geschonken aan de bisschop van Gent, Honoré Jozef Coppieters, die deel uitmaken van de collectie van het Zuidwestbrabants Museum te Halle, geven een uniek beeld van de toestand en de werking van de KAJ en VKAJ in het bisdom Gent tijdens de periode na de oprichting. De albums werden aan de bisschop gegeven ter gelegenheid van het vijfjarig bestaan van het Diocesaan Sekretariaat. De organisatie wil hiermee de bisschop laten kennismaken met de KAJ en tegelijk ook een overzicht geven van de beweging de afgelopen vijf jaar. Uit de albums blijkt duidelijk dat de organisatie van de beweging reeds van in het prille begin erg gestructureerd was en op een efficiënte manier bestuurd werd. Dit zou deels een verklaring kunnen zijn voor het grote succes van de beweging en vooral ook de sterke start die de beweging doormaakte na de stichting.

Samenvattend geven de albums de toestand van de arbeidersjeugdorganisatie weer na de oprichting. Er wordt in vermeld dat de kaders van de beweging gevormd zijn en de 'publiciteitsperiode' voorbij is. De beweging is klaar om verder uit te breiden, nog degelijker op te voeden en zoals ze het zelf formuleren: *"krachtdadiger de arbeidende jeugd in al haar noden ter zijde te staan."*

Verder stellen ze ook dat de KAJ en de VKAJ in een korte tijdspanne de medewerking verwierven van tienduizenden jonge arbeiders en arbeidsters. Maar ook konden ze het vertrouwen van oudere arbeiders winnen evenals de sympathie van vele anderen. De groei waarop hier geduid wordt is deze in het Gentse gebied, in heel Vlaanderen lagen de cijfers toen veel hoger.

De wens is om de Kajot(s)tersbeweging uitdrukkelijk verder uit te bouwen

en het verslag aan de bisschop speelt hierin een belangrijke rol: *“Moge het verslag bijdragen, om de Kajot(s)tersbeweging nog beter te leeren kennen met haar eigen karakter en methode, moge het helpen om ze overal uit te bouwen.”*

De KAJ en de VKAJ willen voor de arbeidersjeugd een school van vorming zijn en dit zowel op sociaal als religieus vlak, maar ook een sociale dienst en tevens ook een vertegenwoordigend lichaam dat de stem vormt voor alle jongeren uit de arbeidersklasse.

Deze drie pijlers worden op grondige wijze uitgewerkt en resulteren in een breed gamma aan diverse activiteiten waarvan enkele in het verslag mooi in beeld werden gebracht door enkele unieke en uitzonderlijk goed bewaarde foto's.

Een uitstekend voorbeeld hiervan zijn de verscheidene ontspanningsactiviteiten die door de KAJ georganiseerd werden want ook in de jaren '30 deed de KAJ al veel meer dan het organiseren van optochten en studiedagen en het samen bidden. De spelletjes die toen gespeeld werden doen sterk denken aan de hedendaagse jeugdbewegingsspelletjes zoals kruiwagen, Dikke Berta, Chinese voetbal en vele andere. Met klinkende namen als 'Gebonden duizendpoot' en 'Kreeftenkoers' lijkt het plezier verzekerd, zoals de bijgevoegde afbeeldingen ook tonen.

Afb. 2. Gebonden duizendpoot

Afb. 3. Kreeftenkoers

Niet alleen de arbeidersjongeren die werk hadden konden rekenen op de KAJ en VKAJ, er werden ook acties op poten gezet om de jonge werklozen een hart onder de riem te steken. Bijgevoegde afbeelding toont hier een voorbeeld van, een boottocht met jonge werklozen langs de haven van Gent.

Afb. 4. Boottocht, haven van Gent

Deze en nog vele andere unieke foto's tonen de diversiteit van de beweging.

Expo 'Met Cardijn op Weg'

De band tussen Halle en Cardijn werd intussen reeds voldoende duidelijk en het is dan ook niet verwonderlijk dat het Zuidwestbrabants Museum, dat te-

vens gelegen is in de Kardinaal Cardijnstraat en waar een standbeeld van Cardijn voor het gebouw te bewonderen is, een tentoonstelling heeft opgezet over kardinaal Cardijn. De collectie omtrent Cardijn van het museum was in eerste instantie beperkt maar er werd vanaf 2011 een inhaalbeweging ingezet. Heel wat extra materiaal bereikte het museum, waaronder de collectie van de Halse vzw Kardinaal Cardijn. Het resultaat is een tentoonstelling die een thematische invulling heeft gekregen: er wordt gefocust op de congressen en internationale bedevaarten van de KAJ tijdens het leven van Cardijn.

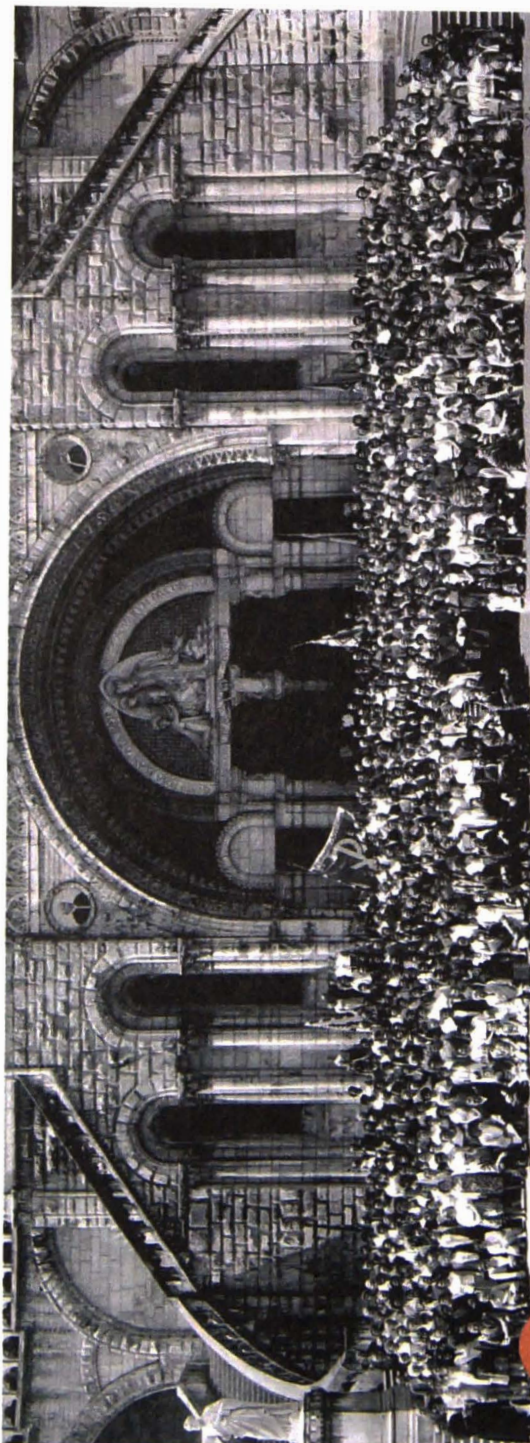
De tentoonstelling is nog te bezoeken tot en met 31 oktober. Ook de catalogus die bij de expo 'Met Cardijn op weg' hoort en rijkelijk geïllustreerd is met niet eerder gebruikt beeldmateriaal, is verkrijgbaar via het Museum. Wie meer informatie wil over de expo, Cardijn of de KAJ kan steeds een beroep doen op het Zuidwestbrabants Museum te Halle. Voor groepen is de tentoonstelling elke dag te bezoeken (na afspraak); individuele bezoekers zijn welkom op zondag van 14 tot 17 uur. Meer info: www.streekmuseum-halle.be; museum@halle.be; 02 365 97 65.

Besluit

2 *Zien. Oordelen. Handelen.* De leuze van Cardijn waarnaar eens miljoenen jongeren handelden inspireert ook nu nog mensen. En ook Cardijns inzet voor de arbeidersjeugd die resulteerde in de uitbouw van een jongerenbeweging, de KAJ en VKAJ is ook in de hedendaagse maatschappij nog steeds zichtbaar. Kardinaal Cardijn was en is dan ook een populair man, die nooit zijn Halse roots vergat. Zijn leven en werk vertellen een uniek verhaal dat goed gedocumenteerd is en over heel Vlaanderen en ver daarbuiten herkenbaar is bij het grote publiek.

Noten

1. P. François, 'Met Cardijn op weg', catalogus van de tentoonstelling in het Zuidwestbrabants Museum Halle, 12 mei 2012 tot 31 oktober 2013', Halle, Zuidwestbrabants Museum, 2013, p. 9 e.v.
2. P. François, 'Met Cardijn op weg', p. 20-21.
3. Zie voor deze paragraaf: <http://www.catholicauthors.com/cardijn.html>, laatst geraadpleegd op 29 augustus 2013.
4. P. François, 'Met Cardijn op weg', p. 11-12.
5. P. François, 'Met Cardijn op weg', p. 13.
6. P. François, 'Met Cardijn op weg', p. 13-14.
7. P. François, 'Met Cardijn op weg', p. 18.
8. P. François, 'Met Cardijn op weg', catalogus van de tentoonstelling in het Zuidwestbrabants Museum Halle, 12 mei 2012 tot 31 oktober 2013', Halle, Zuidwestbrabants Museum, 2013, p. 23 e.v.
9. Alle informatie binnen deze titel is afkomstig uit twee albums die geschonken werden aan de bisschop van Gent en nu deel uitmaken van de collectie van het Zuidwestbrabants Museum in Halle.

HALLE 1967

EXPO 'MET CARDIJN OP WEG'

12.05 - 31.10.2013

ZUIDWESTBRABANTS MUSEUM
KARDINAAL CARDIJNSTRAAT 7, 1500 HALLE
(OUD-JEZUÏETENCOLLEGE, ACHTER DE BASILIEK)

Open:

- zondag 14-17 uur
- juli-aug ook zat 14-17 en zon 10-12
- ook op 20/5 en 15/8.
- groepen: week en weekend, na afspraak

Inkom: € 2 (expo en museum, -12 gratis)
groepen: € 1 pp + gids

www.streekmuseum-halle.be
museum@halle.be - 02/365 97 65

Afb. 5. Poster van de expo 'Met Cardijn op weg'
12.05 - 31.10.2013 Zuidwestbrabants Museum, Halle
www.streekmuseum-halle.be

SPEELGOED ALS BRON VOOR HET ONDERZOEK NAAR SOCIALE CONVENTIES

Barbara Vos

Samenvatting

Aan de hand van voornamelijk speelgoedcatalogi uit verleden en heden wordt gezocht naar gelijkenissen en verschillen bij het speelgoed. Gelijkenissen zijn legio in de al dan niet gender gerelateerde speelgoedtypes: poppen, poppenhuizen, keukentjes, timmer- en visgerei waren in de 19de en 20ste eeuw net zo sterk verspreid als nu. Er bestaan echter wel degelijk ook verschillen. Een eerste onderscheid heeft te maken met de gebruikte materialen. Het vroegere speelgoed was meer 'echt'. Een fornuisje kon effectief opgewarmd worden, enz. Met het huidige speelgoed, meestal uit plasticmateriaal, is het veel meer 'doen alsof'. Een tweede verschil is zeer goed aantoonbaar aan de hand van het in dit artikel getoonde Noord- Amerikaanse illustratiemateriaal. Tot in de eerste helft van de vorige eeuw hadden veel poppen, spaarpotten en dergelijke - nauwelijks verhuld - de vorm van negerkarikaturen. Dergelijke voorstellingen met simpelweg racistische inslag zijn al enkele decennia not done.

35

Inleiding

Speelgoed is dikwijls een (miniatuur)weergave van de werkelijkheid. In vervlogen tijden was dit niet anders. Kinderen werden in contact gebracht met zaken die ze herkenden uit de leefwereld van volwassenen, met dingen die ze in het dagelijks leven zagen. Bovendien hield men rekening met de plaats die het kind op een later tijdstip zou moeten gaan innemen in de maatschappij. Speelgoed werd aangepast naar gelang van het geslacht van het kind en de sociale klasse waartoe het behoorde. Dit geeft ons een unieke kijk op sociale afspraken die golden.

In dit artikel is het niet onze bedoeling deze stelling te gaan bewijzen, aangezien zij niet alleen in het verleden, maar nog dagelijks wordt bewezen. Wat we wel gaan doen, is enkele praktische voorbeelden van dichterbij bekijken. Speelgoed behoort tot de materiële cultuur. Een studie hiervan vereist de combinatie van verschillende soorten bronnen: iconografische (bijvoorbeeld prenten), schriftelijke (bijvoorbeeld schoolboeken) en materiële artefacten (bijvoorbeeld het speelgoed als voorwerp op zich).¹ Deze bijdrage heeft tot doel enkele van deze bronnen naast elkaar te zetten, maar is alleszins niet exhaustief.

Verder wagen we ons aan een minder voor de hand liggende stelling betreffende de bevestiging van sociale conventies in de maatschappij, namelijk dat speelgoed ook een spiegel kon zijn van racistische gevoelens die nog niet helemaal zijn vervaagd.

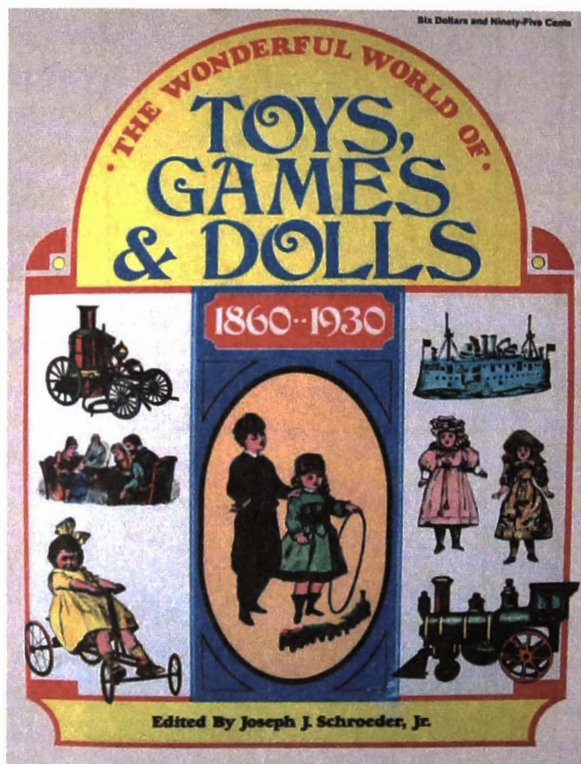
Bronnen

Iconografische bron: kinderprentjes

6 We vinden kinderprentjes terug onder verschillende namen (o.a. 'zantjes woale', 'zantjesblaars', 'mannekenspleisters', 'mannekensblaren', 'centenpapier', 'pirotjes', 'stekebeeldeken', 'blaassanctjes'). Dit papieren speelgoed kon uitgeknipt worden en bood goedkoop vertier voor kinderen. Het kostte bijna niets (slechts enkele centjes) en het was dus voor alle sociale lagen toegankelijk. Het was als massaproduct in velerlei vormen verkrijgbaar, maar door het praktische gebruik ervan was de prentjes geen lang leven beschoren. Doorgaans waren de prenten didactisch van aard. Ze handelen over zeden, gewoonten, gebruiken, klederdracht, militaire aangelegenheden...² We kiezen er enkele uit ter illustratie.

Zowel het zantje van luilekkerland als dat van de spoorwegen komt overeen met de didactische en opvoedende bedoelingen van de prenten. Bovendien is er ruimte voor de verbeelding en de fantasie van het kind.

Schriftelijke bron: Inventarissen

Een mooie inventaris van kinderspeelgoed uit de Verenigde Staten van de late 19de en de vroege 20ste eeuw, vinden we in die van Joseph J. Schroeder jr.³ Het gaat om een verzameling materiaal bestaande uit catalogi en advertenties voor speelgoed. Deze uitgebreide lijst zal ons toestaan enkele voorzichtige conclusies te bevestigen wat speelgoed betreft.⁴

Afb. 3. Cover van de inventaris van Joseph J. Schroeder Jr.

8 *Materiële bron: Speelgoed*

We kozen naast onze iconografische en onze schriftelijke bronnen ook enkele materiële bronnen uit, namelijk het fornuisje (twee stuks) en het strijkijzer-tje. Deze komen verder aan bod (zie 'Speelgoed voor meisjes').

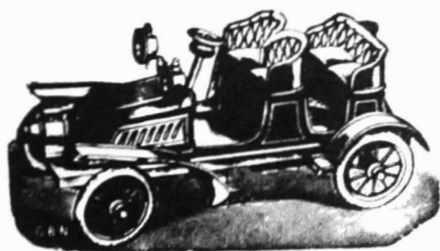
Speelgoed voor jongens

Een eerste stelling die geen bewijs vereist omwille van haar vanzelfsprekende aanwezigheid in de talloze voorbeelden, is het uitkiezen van "genderspecifiek" speelgoed. Jongens krijgen van oudsher speeltjes die verwijzen naar de bezigheden van mannelijke volwassenen. Deze kunnen refereren naar beroepen, vrijetijdsbezigheden of mannelijke aangelegenheden. De onderstaande voorbeelden uit de inventaris van Schroeder illustreren dit.

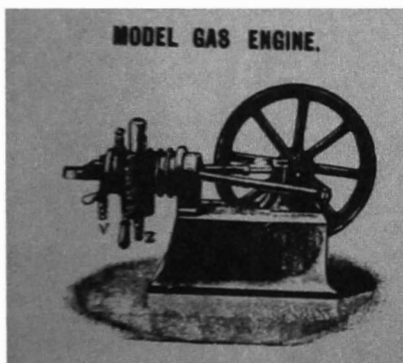
De klassieker is de gereedschapskist met alle toebehoren. Een jongetje moest immers voorbereid zijn om allerlei dingen in en rond het huis te herstellen als hij groot werd. De gereedschapskisten voor kinderen waren dan ook identiek aan wat men van die voor volwassenen mocht verwachten. Invoegen foto tool chest *

Populair bij jongensspeelgoed is techniek. Jongens kregen sinds de negen-

tiende eeuw speelgoed dat de eeuw van de vooruitgang en de industriële revolutie weerspiegelt. We denken bijvoorbeeld aan kleine stoommachines, treintjes, boten en zelfs zeppelins.

13659

\$1.49 28-Gauge Steel
Supports 100 Lbs. Over 2 Feet Long
Heavy Steel Zeppelin

Plenty of thrill and satisfaction in owning this toy! It is so impressive it will appeal to any child. Shaped to correct proportions and made of heavy gauge steel. Strong enough for a small boy to ride, as it will support 100 pounds. Modeled after the Graf Zeppelin, with passenger gondola beneath. Supported on three wheels. Length 26 inches; width 5 3/4 inches; height 7 inches. Aluminum finish with red, white and blue trim. Two propellers on front of gondola revolve when Zeppelin is pulled along the floor, making a noise like a motor. We Pay Postage. **\$1.49**

Afb. 4., 5. en 6. Speelgoed voor jongens zoals een autootje, een zeppelin en een stoommachientje

Andere “mannelijke” aangelegenheden, buiten techniek, verwijzen naar sport. We denken dan bijvoorbeeld aan jagen en boksen. Er waren verscheidene modellen van geweren, met als doelpubliek het kleine jongetje, in de handel te verkrijgen. Ze bestonden in verschillende prijsklassen.

FAMOUS “DAISY” AIR RIFLES.

This line to-day is one every dealer should handle—profits are good—merchandise easy to handle—investment small. The Famous “Daisy” Line has been greatly improved, all models are lever action, will shoot either air rifle shot or darts, except F2027. Polished and nickel plated barrels, walnut stocks, accurately sighted.

-
F2027—(M/ys. 20), “Little Daisy.” Single shot, length 29 in., 1 lb. 2 oz. Doz. \$4.00
-
F2025—(M/ys. 2), Single Shot. 31 1/4 in., 1 lb. 8 oz. Doz. \$6.50
-
F2023—(M/ys. 3), 500 Shot Repeater. 31 1/4 in., 1 lb. 11 oz. Doz. \$8.85
-
F2026—(M/ys. 20), 500 Shot Automatic Repeater. 33 in., 2 lbs. 7 oz. Doz. \$11.80

67c

KNOCK OUT
THE FIGHTERS

Mechanical Fighters.
Wind them up and then see them box. Can be started and stopped at will. Fighters made of wood and paper nicely painted. Wooden platform on metal base. Good spring. Size over all, 6 1/2 x 4 1/2 inches. Shipping weight, 13 ounces. **67c**

Afb. 7. en 8. Speelgoed voor jongens zoals geweren en bokkers.

Een tweede voorbeeld dat naar een mannelijke bezigheid/sport verwijst, is dit ingenieuze, opwindbare, speeltje van hout, papier en metaal van twee ventjes die met elkaar op de vuist gaan.

En een laatste voorbeeld van mannelijke bezigheden gaat naar de beroepen die aan mannen waren voorbehouden. Af en toe doken er kostuums op in kindermaten, zoals hier te zien is in de vorm van een soldaten- en brandweermanpak.

Afb. 9. brandweer- en soldatenkostuums voor kinderen

Vandaag is het niet anders. Als we er de catalogi van speelgoedwinkels op na slaan, zien we zeer specifiek speelgoed voor jongens. Een deel is gelijkaardig aan wat in het verleden aan jongens werd geschonken. ⁵

Afb. 10., 11., 12., 13., 14. en 15. De moderne versie van jongensspeelgoed

Speelgoed voor meisjes

De bovengenoemde stelling die kort werd besproken onder de paragraaf van de jongens, geldt uiteraard ook voor het meisjesspeelgoed. Natuurlijk kennen we ook het "uniseks"-speelgoed, dat aan beide geslachten geschonken kon worden: blokken, de bal, de knuffel, het trekspeeltje.

Afb. 16. Teddyberen

Naarmate het kind ouder wordt, wordt het speelgoed echter steeds specifieker.

Meisjes worden voorbereid op huishoudelijke en verzorgende taken. In de eerste plaats wordt het moederlijke aspect benadrukt, meer bepaald in de pop. Dit is waarschijnlijk één van de meest voorkomende speeltjes met de meeste variaties. Een meisje kon op deze manier al vroeg zich gaan inleven in de moederrol. Uiteraard kwamen daar ook toebehoren bij, zoals de poppenwagens.

No. 76, Dining-Room Suite, \$8.34 Doz.

No. 77, Doll's Parlor Suite, \$8.35 Doz.

Afb. 17., 18, en 19. Speelgoed voor meisjes zoals een poppenkinderwagen, meubels voor een poppenhuis en een pop.

Naast zich ontfermen over haar kroost, moet de vrouw zich ook bezig houden met het huishouden. We zien kleine fornuisjes en strijkijzertjes opduiken; primitieve wasmachines, koffiemolens, miniatuurmeubels voor poppen, poppenwagens en -kleden. Al dit speelgoed werkte bovendien echt. Het ging niet enkel om een nabootsing van de werkelijkheid, maar om de werkelijkheid in miniatuur. De strijkijzers konden op de stoof worden gezet en verwarmd,

waarna ze werden gebruikt. De fornuizen konden aangestoken worden en konden iets "bakken" of "koken". De koffiemolentjes konden koffiebonen malen.

24843

24844-5.

F1782—2¼x2¼, iht. 3¼, varnished stained wood box, gilt metal drawer front, hopper and handle. 1 doz. in box..... Doz. 75c

F1780

F1783

F1780—Grocer's style, solid iron, ht. 4 in., 2¼x2¼ footed base, asstd. red and gilt finishes. 1 doz. in box.

Brightly Polished Aluminum Toy Kettle.

1½ - pint capacity. Measures about 6 inches high, including handle, and about 6½ inches wide, including spout. A toy that every girl will appreciate. Shipping wt., 1½ lbs.

49T1850
Price. 98c

Good Toy Wringer.

Rubber rollers, 4 inches long. Looks and works just like mother's. Width, not including handle, about 7½ in. Springs at top regulating pressure. Adjustable screws for fastening on tubs, pails, etc.

Each in box, Shpg. wt., 1½ lbs. 49T1793—Price 98c

Toy Washing Machine With Wringer.

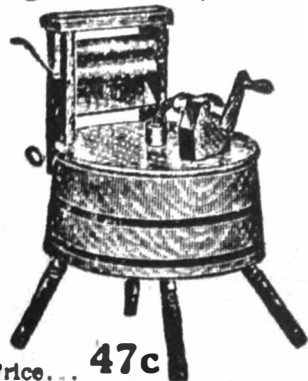
Made of wood. Tub has two iron hoops. Height over all, 15 in.; width, 10 inches. Tub at top, 7 in. in diameter. Outside painted. Stands on four wooden legs. Wooden wringer. Turn the crank and machine will wash the dolly's clothes. Shipping weight, 4 lbs.

49T1777
Price 69c

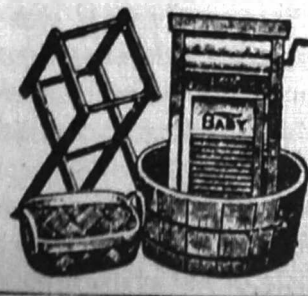
Rotary Washing Machine, 47c.

Real Miniature Washing Machine and Wringer. Really works. When handle is turned agitator inside tub revolves, cleansing the clothes. Tub painted red. Black iron hoops. Removable turned wooden legs. Height over all, 15½ inches; 7½ inches wide. A practical toy. Shipping weight, 3 pounds.

No. 49K781 Price... 47c

Great Value Wash Set, 39 Cents.

Dolly's Wash Set, consisting of 9-inch washtub, 8-inch washboard, 7-inch wringer, 6¼-inch basket, all well made. No dolly's outfit complete without a wash set. Regular 50-cent value. Shpg. wt., 2½ lbs. No. 49K794 39c

HIGH GRADE TOY DISHES

Our Finest China Tea Set.

Embossed in holy leaves and red berry set with silver gilt decorations. Twenty pieces as follows: 1-bark teapot with cover, 1-bark sugar bowl with cover, 1 1/2-bark creamer, 2-bark open vegetable dishes, six teacups, with six 2 1/2-bark saucers and 1 1/2-bark plates. See the largest set made for quality and durability of design only in weight. No. 49K731 Price \$1.47

Our Finest Tea Set, \$2.98.

Heavy white enameled, beautiful, embossed raised flower decorations, gold trimmed. Six 4-bark saucers, six cups, 2 1/2-bark teapot, 1 1/2-bark high cream pitcher, 2 1/2-bark high sugar bowl, 1 1/2-bark high teapot, 1 1/2-bark high and 8-bark wide oval platters. Embossed china, but far more durable, will not break. A very handsome and practical set. Will last for years. Size for 12-13-14 persons. Shipping weight, 4 pounds. No. 49K708 Price \$2.98

Our Finest Grade Tin Tea Set.

Latest embossed raised pattern design painted decorations. Twenty pieces: 1-bark teapot, 1-bark creamer, six cups and saucers, sugar bowl, and 1 1/2-bark high teapot. Made shipping wt. 30 oz. No. 49K710 Price 45c

Children's Tea

Made of pure aluminum. A health, faced rim top and to handle, fork, spoon, and knife. Pattern also for a set. No. 49K712 Price 45c

Our Large Set, 69 Cents.

Imperial American pattern, with 1-bark teapot, 1-bark creamer, 1-bark sugar bowl, 1-bark high teapot, 1-bark high and 8-bark wide oval platters. Shipping weight, 3 1/2 pounds. No. 49K728 Price 69c

Britannia Tea Sets.

Twenty-three pieces, silver finished. Cup and saucer, teapot, sugar bowl and creamer and other articles. Size, 10 1/2 x 11 1/2 inches. Shipping weight, 4 1/2 pounds. No. 49K728 Price 89c

Blue Enamelled Toy Kitchen Set. Twenty-one pieces, including such as teapot, creamer, sugar bowl, creamer, cups, saucers, etc. Absolutely unbreakable. Size of top, 11 1/2 x 10 inches. Shipping weight, 3 1/2 pounds. No. 49K718 Price 97c

Kitchen Set, similar to the above, but consisting of fourteen pieces. High grade blue enameled ware, but smaller in size. A big value for our price. Size of top, 10 1/2 x 10 inches. Shipping weight, 3 1/2 pounds. No. 49K727 Price 47c

Kitchen Set, same make and style as above, but consisting of only nine pieces. A very attractive set at the price. Size of top, 8 1/2 x 10 inches. Shipping weight, 2 1/2 pounds. No. 49K728 Price 33c

Fancy Tin Dishes. About fifty-five pieces, including enameled cups, saucers and plates, and other assorted plates and decorated pieces. Shipping weight, 4 pounds. No. 49K709 Price 19c

Imperial American Kitchen Set, 47c.

Imperial American Kitchen Set, 47c. Includes teapot, creamer, sugar bowl, and other articles. Shipping weight, 3 1/2 pounds. No. 49K728 Price 47c

NICKEL TRIM BLACK STEEL RANGES.

Black steel bodies and chimneys, nicked tops, hinged doors and burnished edges and embossings.

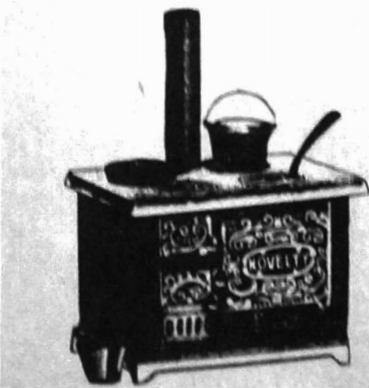
P2110

P2110 - 44 x 16 x 16 1/2.
2 lbs. oven door, copper skillets, kettle and lifter. 1/2 doz. in box. Doz. \$1.95

P2110

P2110 - 36 x 14 x 16 1/2.
oven door, side shelf, 4 lbs. grate, copper skillets, kettle and lifter. Each in box, 1/2 doz. in pkg. Doz. \$4.15

P2110

P2110

Afb. 20., 21., 22., 23., 24. en 25. huishoudspullen als speelgoed voor meisjes

Het poppenhuis neemt een bijzondere plaats in in de studie van de speelgoedgeschiedenis. Een poppenhuis was een echt pronkstuk en daardoor voorbehouden aan de gegoeden van de samenleving. Ze weerspiegelen dan ook de wooncultuur van de bevoorrechten en vormen daardoor een unieke bron voor het dagelijks leven van voorbije eeuwen. ⁶

We bekijken tevens een tastbaar, materieel voorbeeld van een populair item dat doorheen de jaren is geëvolueerd en dat vandaag ook zijn moderne variant kent: het fornuisje of het keukentje, zoals ook te zien was in één van de

advertenties die hiervoor werden getoond. Het keukentje heeft een lange geschiedenis en evolutie ondergaan. Waarschijnlijk waren de miniatuurpotjes en -pannetjes het eerst aanwezig, waarna het fornuisje volgde. Deze laatste waren dikwijls verkrijgbaar inclusief toebehoren, zoals kookpotjes en lepels, allemaal in het klein uiteraard. Wat ons vandaag misschien nog het meest zou verbazen, is de accurate weergave van dit speelgoed. Het fornuisje diende eigenlijk niet om "te doen alsof", maar om de praktijk te proeven, zij het dan in een verkleinde versie. De fornuisjes werkten immers: waar de kookpitten zaten, staken kaarsenhouders. Daarin pasten fijne, kleine kaarsen die effectief werden aangestoken. Zoals een getuige ons vertelde, kreeg het kind dan soms een eitje of iets anders wat kon worden gekookt. Later werden de kookpitten vervangen door een elektrische leiding en een stekker.

Bij andere fornuizen (die volledig van gietijzer waren), zoals het onderstaande, kon in de oven een houtskooltje worden gelegd, zodat er in de bijhorende pannetjes echt kon worden gekookt.

Afb. 26. Een gietijzeren fornuisje

Ten slotte kijken we naar een laatste voorbeeld van tastbaar speelgoed: het strijkijzer. Dit is het perfecte voorbeeld om aan te tonen dat het de bedoeling was dat het speelgoed in het werkelijke huishouden kon worden gebruikt. Het strijkijzertje is uit hetzelfde materiaal gemaakt als het strijkijzer van haar moeder, nl. gietijzer. Het kan eveneens op de stoof worden gezet om te verhitten en vervolgens te strijken.

Afb. 27. Gietijzeren strijkijzerje

Wat de meisjes betreft, is het speelgoed vandaag misschien nog meer veranderd en herkenbaar gebleven dan bij de jongens.⁷

Afb. 28., 29., 30., 31., 32., en 33. modern speelgoed voor meisjes zoals een poppenbuggy, een poppenhuis en een naaimachine

Speelgoed dat geen speelgoed is

Bij beide geslachten komen we geregeld voorwerpen tegen die eigenlijk niet onder de categorie speelgoed vallen, althans de dag van vandaag niet. We

denken dan bijvoorbeeld aan visgerie (voor de jongens) en naibenodigdheden (voor de meisjes).

\$2⁸⁷ **A Toy Sewing Machine That Will Sew.**

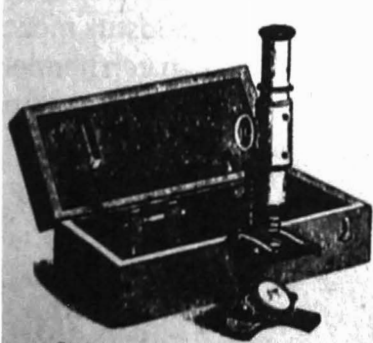
One of the popular little girls' toys. Make dresses for dolly. Enjoyment for the little girl making dresses out of the scrap cloth around the house. Well made of sheet steel, cast iron wheel, and has a mechanism which will really sew. It is nicely finished and can easily be fastened to table or quickly removed. Packed in box with clamp to fasten to table. Ready to use. No

cloth, thread or extra needles furnished. Size over all, about 7 1/2 x 8 1/4 x 4 1/4 in. Shpg. wt., 2 1/2 lbs. **\$2.87**

69T5826—Price

HIGH GRADE MICROSCOPES.

No. 1210, Students' Microscope—The style used by scientists. Magnifies many times. Made of brass and highly burnished. 6 inches high. Focused by draw to suit any sight. Reflecting mirror in base for throwing light on the object. Each in polished mahogany hinged box with tweezers, one prepared object glass and two extra glasses for mounting transparent specimens. Price each **\$1 40**

No. 1220, Students' Compound Microscope—7 1/4 inches high, hinged to heavy base so can be adjusted to convenient angle. 3 plano-convex lenses and universal mirror for illuminating transparent objects. Magnifies 60 times. Finely polished brass body. Each in polished hinged cover mahogany box with tweezers, 2 object glasses, 1 prepared object. Each **3 00**

No. 1221, Students' Compound Microscope—As above, 8 3/4 inches high, magnifying 110 times. Each in box. As above. Each **4 25**

Students' Compound Microscope.

47

This Laundry Outfit Makes a Dandy Present for a Little Girl.

Made of wood. Ironing board about 5 1/4 x 12 1/4 x 19 1/4 inches over all, 16 x 25-inch clothes rack and 5 x 13 x 4 1/2-inch bench. Included are 10 3/4-inch long clothes basket, clothes line and clothespins, 6 1/2 x 13 1/2-inch wash board, washtub, wringer and 3 1/2 x 1 1/2 x 2 1/4-inch sadiron. The wringer is very well made, has rubber rolls, metal uprights, and alone would make an ideal present. The outfit makes a big appearance and one your little girl will surely enjoy. Packed complete in box. Shipping weight, 9 pounds. **\$1.98**

70T1787 1/4—Price

Afb. 34., 35. en 36. speelgoed dat geen speelgoed is voor zowel jongens als meisjes

Dit kunnen we mogelijk verklaren met de theorie van Ariès (de "ontdekking" van het kind).⁸ Het kind werd lange tijd als een kleine volwassene gezien en veel speelgoed is daar een weerspiegeling van. Het speelgoed bereidde het

kind voor op de toekomst en liet het kind toe zich reeds de oefenen in zijn of haar toekomstige taak.

Racistisch speelgoed

Naast de voor de hand liggende stelling dat speelgoed genderspecifiek is en dat dit in voorbije eeuwen niet anders was, hebben we voor het tweede deel van dit artikel een meer gevoelige hypothese bewaard, namelijk dat speelgoed op meerdere tijdstippen in de geschiedenis racistisch was.

De beste getuigen hiervan zijn de verschillende voorwerpen met zwarte figuurtjes. Een eerste categorie kan onderverdeeld worden in spaarpotten. Deze waren vrij populair, gezien de verschillende modellen die werden gemaakt. We zetten er enkele op een rijtje.

De eerste spaarpot die we bespreken is de 'barak'. Deze kostte vier dollar en bestaat uit een huisje met een zwarte man in het deurgat. Het geldstuk moet boven het hoofd van het mannetje geplaatst worden, waarna aan een hendel gedraaid moet worden. Vervolgens gaat het figuurtje op zijn hoofd staan en 'schopt' hij het geldstuk in de spaarpot.

Afb. 37. De zogenaamde money cabin

Een duurdere spaarpot (negen dollar), is de 'minstrelenspaarpot'. Deze is verdeeld in twee helften. Het onderste deel bevat het geldreservoir en het bovenste deel bevat het mechanisme van de spaarpot. Twee zwarte figuurtjes

voeren hun kunstjes uit elke keer er een penny in de spaarpot werd gestoken.

Een derde spaarpot die hier het vermelden waard is, is 'Oom Tom'-spaarpot, die bestaat uit het hoofd van een zwarte man. Aan de nek kon op een knopje geduwd worden, waarna Oom Tom met zijn ogen rolde, zijn mond opende en zijn tong uitstak. Het muntje kon dan daarop gelegd worden. Vervolgens schoot de tong weer naar binnen en werd het geldstuk opgeslokt.

Een variant hierop is de 'vrolijke neger'-spaarpot (The Jolly Nigger Bank), die we op de afbeelding zien naast de kerstmanspaarpot. Deze waren tevens veel goedkoper dan de eerste twee spaarpotten (slechts 45 en 60 cent). Hoewel er in 1892 een patent op kwam, waren de bankjes reeds op de markt sinds 1843.⁹

8260½ Uncle Tom Iron Bank (CXP). This is a conical and amusing bank; by pressing a button at back of neck the eyes roll up and the tongue is thrust out for coin, which, placed up on it, is drawn in and deposited in the vault; size, 5½ in. high, 4 wide and 3½ deep.

Each..... \$0 45
Per dozen 4 87

28264 Santa Claus Bank. This is the bank for the little ones. Price, each..... \$0 40

28265 Jolly Nigger Bank. Similar to the Uncle Tom bank, but larger and more perfectly finished. Weighs 4½ pounds. Stands nearly 7 inches high. Each. \$0 60

Afb. 38., 39. en 40. de zogenaamde Uncle Tom Iron Bank, en Jolly Nigger Bank

Een tweede categorie bestaat uit figuurtjes. Sommige daarvan zijn mechanisch, zoals de onderstaande voorbeelden, die allebei zwarte ventjes voorstellen die een muziekinstrument bespelen.

Musical Negroes, 98 Cents.

Darkies playing accordion and flute. One playing accordion moving head and arms, and flute player moving body and head, and beats foot cymbal. All painted and decorated. Size, about 9 inches long, 4½ in. wide, 9 inches high. Regular \$1.25 to \$1.50

value. Shipping weight, 2 pounds.
No. 49K359 Price.....

98c

Musical Negro on Chair.

A most comical toy, finished in colors. Represents negro on chair dressed in uniform, playing banjo. Moves hand and head up and down, and beats time with his feet in most natural manner. Total height, 6¾ inches. Shipping weight, packed, 14 ounces.

No. 49K333

Price.

39c

Afb. 41. en 42. musicerende figuurtjes

Een variant hierop is de onderstaande van een zwart mannetje dat een kar met appels voorttrekt.

Moving Apple Man, 39c.

A very comical toy. Negro's feet rest on floor, and when toy is wound it runs backward in zig-zag lines. Length, 7 inches. Shipping wt., 14 ounces.

No. 49K462

Price.....

39c

Afb. 43. The Moving Apple Man

En dan zijn er nog de niet-mechanische popjes, die beroepen (baseball-speler, politieman...) uitbeelden, waartussen zich ook een 'darkey' huishoudster bevindt.

Afb. 44. Niet-mechanische 'darkey' popjes

Een laatste voorbeeld van racistisch speelgoed dat in dit artikel absoluut niet mag ontbreken, is de puzzelserie genaamd 'chopped up niggers'. Deze puzzels werden in 1874 door de McLoughlin Brothers geproduceerd in de VS en is gemaakt van papier geplakt op hout. Ook bestond er een kaartspelletje genaamd 'The game of ten little niggers', geproduceerd in 1895 door de Parker Brothers.¹⁰ Vandaag zijn dergelijke Americana soms honderden tot duizenden dollars waard, voornamelijk omwille van hun historische waarde met racistische connotaties.

Wanneer we op het internet op zoek gaan naar racistische Americana, vinden we nog veel meer dan de bovengenoemde voorbeelden. Blijkbaar waren verschillende bordspelletjes verkrijgbaar waarin de zwarte een hoofdrol speelde. De titels spreken voor zich. Zo vonden we een spel genaamd 'Darkey Ten Pins' waarbij tien zwarten die een watermeloen dragen, werden opgesteld als kegels en om moesten worden gegooid met een balletje.

Afb. 45. de zogenaamde Chopped Up Niggers (<http://www.nyhistory.org/node/47134>)

Afb. 46. De "Darky Ten Pins" (<http://www.liveauctioneers.com/>)

De populariteit van deze verzamelobjecten blijkt uit het spel in ganzenbordstijl genaamd Darkies in the Melonpatch. Boardgamegeek.com, een bekende website die gezelschapspelletjes bespreekt, waarschuwt dat vele (en misschien alle) exemplaren die tegenwoordig te koop worden aangeboden, vervalsingen zijn en dat het spel misschien nooit echt in de handel is geweest.¹¹

De bovengenoemde voorbeelden zijn allemaal afkomstig uit de VS. Nu kunnen we ons afvragen in hoeverre dit allemaal van toepassing was bij ons in de lage landen. Uiteraard waren dergelijke zaken vrijwel onbestaande aangezien onze regio's slechts zeer weinig zwarten hadden gezien voor de Tweede Wereldoorlog. Tussen de jaren '20 en '40 van de vorige eeuw groeide de populariteit van zwarte peuter- en babypoppen. Vaak werden de kopjes in dezelfde mallen gegoten als die voor de blanke poppen.¹² Dit was in Vlaanderen een fascinerende nieuwigheid en de pop ging effectief over de toonbank, zeker na WOII.¹³

Conclusie

Als we eender welke speelgoedwinkel binnen lopen, kunnen we met zekerheid zeggen dat veel van het speelgoed van de laatste tweehonderd jaar zijn hedendaagse variant heeft gevonden. Er is echter één groot verschil: terwijl vroeger het speelgoed eigenlijk een miniatuurweergave was van de werkelijkheid, gaat het vandaag veel meer om 'doen alsof'. We verwijzen naar een van de voorbeelden die we het meest uitgebreid hebben besproken, namelijk het fornuisje. Wanneer kinderen in 1850, 1900 of 1950 een keukentje kregen, dan kon dit verwarmd worden en konden ze er iets in koken. Wanneer kinderen vandaag echter een keukentje krijgen, bestaat dit volledig van plastic en is er niets aan dat echt werkt. De boodschap wordt wel nog overgedragen ('Later is het jouw taak om te koken'), maar het veiligheidsaspect heeft duidelijk terrein gewonnen.

Wat onze stelling uit het tweede deel van het artikel betreft, namelijk dat speelgoed racistisch kon zijn in het verleden, dit hebben de vele voorbeelden ondersteund. Opnieuw is er een groot verschil met vandaag. Een speelgoedfabrikant moet zich hoeden voor speelgoed dat racistische connotaties kan hebben. Dit is een volledig taboe geworden, waardoor het echt zoeken wordt naar een stuk speelgoed of een spel dat politiek incorrect is. Dit is dan weer niet het geval als we gaan zoeken naar gendergericht speelgoed. Heel wat stukken speelgoed (bijvoorbeeld voor baby's) zijn gericht op beide geslachten. Naarmate het kind ouder wordt, focust het speelgoed meer en meer op de rol die het kind in de maatschappij zal gaan spelen.

We hopen dat we in onze opzet zijn geslaagd een aantal praktische voorbeelden te geven van het speelgoed dat onze voorouders werd geschonken. Uiteraard is deze topic nog lang niet uitgeput. We hopen tevens dat dit artikel

onze lezers aanspoort de zolderdeur open te gooien en te kijken wat er nog in de speelgoedkoffer van weleer te vinden is!

Noten

1. Willemsen, A. (red.), *Speelgoed als spiegel van middeleeuws kinderleven*. In: *Geschiedenis van het privéleven: bronnen en benaderingen*. SUN, Amsterdam, 2007, p. 235.
2. Hoste, L., *Over de kinderprenten te Gent "zantjes woale" genoemd*. Gent, Generale Bankmaatschappij, 1977.
3. Schroeder, J.J. (ed.), *The wonderful world of toys, games & dolls: 1860-1930*. DBI Books, Northfield, Illinois, 1971, 256p.
4. Indien vergezeld van een asterisk, verwijzen de onderstaande afbeeldingen naar items afkomstig uit deze catalogus.
5. Speelgoed afkomstig uit de catalogus van Dreamland.
6. Wellens, M. (red.), *Speelgoedmuseum Vlaanderen*. Speelgoedmuseum Mechelen, 1996, p. 177.
7. Afbeeldingen speelgoed afkomstig uit catalogus van Dreamland.
8. Aries, Ph., *De ontdekking van het kind: sociale geschiedenis van school en gezin*. Amsterdam, Bakker, 1987.
9. Asim, J., *The N Word: Who can say it, who shouldn't and why*. Houghton Mifflin Harcourt, 2007, p. 104.
10. Idem.
11. Zie <http://boardgamegeek.com/boardgame/11193/darkies-in-the-melon-patch>
12. Goodfellow, C., *Het eindeloze poppenboek*. De Bilt/Cantecleer, 1994, p. 25.
13. Philadelphia (Pennsylvania) heeft een schitterende zwarte poppencollectie. Deze verzameling laat toe te bestuderen hoe zwarten gezien werden in de Amerikaanse samenleving. Website: <http://web.archive.org/web/20070623214828/http://www.philadollmuseum.com/default.asp>

OVER AARDAPPELEN EN FRIETEN

André Delcart

De aardappel ligt bijna dagelijks op ons bord. We zijn er zo vertrouwd mee dat we er nauwelijks bij stilstaan dat die aardappel, na een trage start op het einde van de 17e eeuw, pas in de 18e eeuw is gaan deel uitmaken van onze voeding. Over heel de wereld is de aardappel, na rijst en graan het belangrijkste voedingsmiddel.

De bakermat van onze aardappel ligt in Zuid-Amerika, vooral in landen als Peru, Chili en Boliviaë op de hoogvlakten van de Andes, waar reeds eeuwen vóór Christus de aardappel werd gecultiveerd en het voornaamste voedsel van de lokale bevolking was. Het zijn de Spaanse conquistadores, die in de 16de eeuw het gebied veroverden en kennis maakten met de aardappelen of papa's, zoals de Indianen deze vrucht noemden. Ze vonden ze lekker en voedzaam en namen aardappelen als proviand mee op hun tochten en op hun terugtocht naar het thuisland. Ze stelden daarbij vast dat het een probaat middel was tegen scheurbuik.

Spanje leek maar matig geïnteresseerd in de aardappel, die nieuwe knobbelige vrucht, ondanks de goede ervaringen die de ontdekkingsreizigers ervaren hadden. Filips II (1527-1598), koning van Spanje, had meer belangstelling voor de andere rijkdommen als goud en zilver uit het nieuwe continent. Dat waren de middelen om prachtige gebouwen op te richten en het rijk te verdedigen.

Verspreiding: een 'gelovige' zaak

De eersten die belangstelling toonden voor de aardappelen waren de kloosters, vooral de ongeschoeide Karmelietessen die ze aanwendden als versterkende voeding voor zieken. ze namen ze van uit Spanje mee naar hun kloosters in Italië. Ook het opkomend protestantisme speelde een belangrijke rol.

Zo werd ene pater Bonomi als pauselijk legaat naar ons land gezonden om de nieuwgezinde gelovigen tot de orde te roepen. Hij logeerde bij de prefect van Mons, Philippe de Sivry, en op diens adres werden vanuit Italië aardappelen toegezonden ter versterking van 's mans gezondheid. De legaat overleed echter spoedig, maar de Sivry bracht het restant aardappelen, pootgoed of zaad bij de toen de toen reeds beroemde plantkundige Carolus Clusius (Charles de l'Écluse, ook L'Escluse geschreven, Arras, 1526 - Leiden, 1609). Deze beschreef de plant uitvoerig in zijn boek *Rariorum plantarum historia* (1601) en plantte ze ook aan in zijn tuinen, maar besteedde enkel aandacht aan de botanische kenmerken van de plant en minder aan de voedingsrijke knollen.

Ook andere geleerden, ondermeer de gebroeders Bauhin (Gaspard, 1560-1624, en Johan, 1541-1613) en Olivier De Serres (1539-1619) beschreven de plant, maar aan het gebruik als voedingsmiddel werd nauwelijks aandacht besteed. Integendeel, de aardappel werd in een aantal gevallen afgewezen, Hij wordt niet vermeld in de bijbel, veroorzaakte winderigheid en bijna alle bovengrondse delen van de plant waren giftig.

Meer invloed had een tweede piste. Waldenzen, die omwille van hun geloof moesten vluchten uit Spanje, vestigden zich in Frankrijk in onherbergzame regio's, in de Alpen, Franche-Comté en de Vogezen. Hier werden ze gedoogd en om in hun onderhoud te voorzien verbouwden ze meegebrachte aardappelen. Deze boden heel wat voordelen tegenover graan. De aardappel groeit immers goed in de armere gronden en heeft het enorme voordeel dat hij onmiddellijk na de oogst kon worden verbruikt. Dit in tegenstelling tot graan, waarvoor een hele infrastructuur nodig is om te malen en te bakken.

Afb.1. De aardappelplant

Verspreiding in ons land

De aardappel werd aan het einde van de 17^e eeuw voor het eerst voor de consumptie gekweekt in West-Vlaanderen. Volgens Paul Lindemans, die hiervoor in zijn *Geschiedenis van de Belgische Landbouw* - tegen zijn gewoonte in - echter geen bronnen aangeeft, zou dit gebruik geïntroduceerd zijn door uit Engeland gevluchte Kartuizers in hun kloosterstichting in Nieuwpoort (1626). Ook dit zou dus te maken gehad hebben met godsdiensttroebelen. Hiervan bleven echter geen rechtstreekse gegevens bewaard. Hun rol wordt terloops aangehaald door prefect de Viry in zijn *Memoire statistique du Département de la Lys*. Dat werk dateert echter uit 1802, ruim anderhalve eeuw na de kloosterstichting.

Nog een andere niet bevestigde episode speelt zich af in Brugge. Daar doet het verhaal de ronde van een zekere Antoon Verhulst, die de aardappel in zijn hovingen had geplant en zijn geogste knollen aan het begin van de 18^e eeuw ter promotie uitdeelde aan zijn kennissen om de teelt te bevorderen. Dit is een heel onwaarschijnlijke geschiedenis. Dat Verhulst aan de basis lag van de aardappelkweek bij ons, mag uitgesloten worden. De vroegste schriftelijke getuigenissen plaatsen het begin van de aardappelkweek in onze streken immers ruim vroeger: in de tweede helft van de 17de eeuw, meer bepaald in het Diksmuidse en in het Tieltse in midden West-Vlaanderen.

De gegevens daarover zijn te vinden in documenten opgemaakt voor de talrijke processen die de 18^e eeuw aangaande de tiendenbelastingen gevoerd werden. Gezien de aanplant van aardappelen de plaats van granen innam, moesten de landheren inkomsten derven want een plakkaat (verordening) van Karel V uit 1520 stelde voor de nieuwe vruchten vrijstelling van tiendheffingen in. Het gevolg daarvan was een groot aantal protesten en processen in de 18^e eeuw.

Deze procesbundels vormen een betrouwbare bron. Zo verklaarde een Tieltsse getuige op een proces gevoerd in 1723 dat 'nu beth dan (bijna, ongeveer) 36 jaeren aertappels (worden) geplant buyten de lochtynghen'. Dat gebeurde 'by meest alle inghesetenen vande prochie elck voor syn consomptie ende gerief'. Tientallen dergelijke getuigenissen bleven bewaard in 18de-eeuwse procesbundels. Meerdere processen gevoerd in West-Vlaanderen illustreren de aardappelkweek in die provincie in de laatste decennia van de 17de eeuw. Aan de hand van dergelijke processen kunnen we eveneens de verdere opmars van de aardappel volgen. In Oost-Vlaanderen dateren de eerste gegevens uit de aanvang van de 18de eeuw en ze zijn te situeren in de dorpen grenzend aan de streek van Tielt. Later volgden de rest van de provincie, Brabant en de Antwerpse Kempen. Wallonië maakte kennis met de aardappel vanuit de Elzas en Loharingen, en ook daar werden heel wat processen gevoerd.

België raakte relatief snel vertrouwd met de aardappel. Via ons land leerden ook de Nederlanders de aardappel kennen. Later zouden zij zich toeleggen

op het veredelen van de planten. Sinds lang is Nederland de belangrijkste leverancier van pootgoed. Frankrijk negeerde de nieuwe vrucht heel lang. De Fransen moesten wachten op Parmentier (1737-1813), een apotheker die tijdens een krijgsgevangenschap in Pruisen kennis gemaakt had met de aardappel. Met de medewerking van Koning Lodewijk XVI kon hij zijn landgenoten ervan overtuigen deze nieuwigheid massaal te gaan aanplanten.

Belagers

De aardappel werd volksvoedsel nummer één, maar reeds in het midden van de 18e eeuw werd hij het slachtoffer van zijn succes. Door inteelt verloor de plant veel van haar goede eigenschappen. De zogenaamde krulziekte zorgde ervoor dat er nauwelijks enige opbrengst was. Het was een arts uit Baasrode, dokter Van Bavegem (1745 - 1805), die de oplossing vond door aardappelen uit ander regio's als pootgoed te gebruiken. Dat was de techniek van het zogenaamde verlanden van de aardappel. Voor zijn 'Prijs-verhandeling' over de ontaarding van de aardappelen uitgegeven *op koste der kasselrije van Aude-naerde*, werd hem door de Keizerlijke en Koninklijke Academie van Kunsten en Wetenschappen in Brussel in 1782 *den dubbelen eerprijs* toegekend.

In 1840 werd de aardappeloogst door de schimmel *Phytophthora infestans* bijna geheel vernietigd. Dat was de gevreesde 'aardappelplaag', die een zware hongersnood veroorzaakte. Vooral Ierland werd getroffen. Duizenden stierven en anderen weken massaal uit naar de 'Nieuwe Wereld'.

Er waren uiteraard nog andere belagers van onze aardappel, ondermeer de Coloradokever, een diertje dat zich welig voortplant en vooral manueel diende vernietigd te worden. Strengere maatregelen werden ingevoerd en in een aantal gevallen kreeg de schoolgaande jeugd zelfs vrijstelling om mee de kevers te gaan vangen en vernietigen. Tegenwoordig bestaan scheikundige middelen om dergelijke ziekten en plagen in te dijken. Ook door selectie, nieuwe variëteiten en nieuwe technieken tracht men de ziekten eerder te voorkomen dan te bestrijden.

Markten

In meerderde steden werden specifieke markten ingericht, ook voor aardappelen. In Gent zorgde dat zelfs voor overlast zodat het gemeentebestuur in 1779 besliste de aardappelmarkt te verplaatsen "*De dagelyksche ondervindinghe leerende dat door het geweldig laden en lossen van aardappels op de "Veirle plaetse" het verkeer van volk en gery belet. Zoo is 't dat Heer ende Weth der Stadt Gend gevonden heeft t'ordonneeren en te statueeren:*

Dat voortaan de Aerdappelmerkt zal gehouden worden op den Peirdekauter... (de huidige Kouter; niet meer op het Sint-Veerleplein) op peine (boete) van Confiscatie derzelve Aerdappels, ende van een boete van dry Carolus guldens.

De Wagens, Karren ofte ander Rytuygen ter gemelde plaetse gelost zynde, zullen moeten gestelt worden op de grootste aengelegene straeten ende plaetsen, ten minste ongerieve van het publicq. Op dat niemand van deze Dispositie ingnorant en zoude wezen, zal dezelve worden gepubliceerd met trompette ende geaffixeerd worden als na costume.

AERDAPPELEN- MERKT.

Burgemeester en Schepenen der stad Gend.

Overwegende dat by gevolg der bouwing van een Paleys van Justicie op het Recolletten pleyn, de Aerdappelen-merkt aldaer niet meer kan gehouden worden,

BESLUYTEN :

De Aerdappelen-merkt zal, te rekenen met den 4 Mey aenstaende, gehouden worden op de Gras-leye.

Het tegenwoordig besluit zal aengeplakt worden ter gewoone plaetsen.

Gedaen in zitting dezen 23 April 1836.

VAN CROMBRUGGHE.

Ter ordonnantie, den Secretaris,

ROTTIER.

Gend, by de Weduwe L. DE BUSSCHER-BRAECKMAN, Stads-drukker, Koorn-merkt.

Afb.2. Aerdappelenmerkt.

Burgemeester en Schepenen der stad Gend. Overwegende dat by gevolg der bouwing van een Paleis van Justicie op het Recolletten pleyn, de aerdappelen - merkt aldaer niet meer kan gehouden worden, Besluynen: De aerdappelen - merkt zal, te rekenen met de 4 Mey aenstaende, gehouden worden op de Gras-leye. Het tegenwoordig besluit zal aengeplakt worden ter gewoone plaetsen. Gedaen in zitting dezen 23 April 1836. Van Crombrughe. Ter ordonnantie, den secretaris, Rottier.

Later verhuisde de aardappelmarkt naar het Koophandelsplein, de Graslei en het Sint-Annapplein. Bijkomende verkoopplaatsen werden gecreëerd op de Kalvermarkt en aan het Sluizeken. Omstreeks 1938 werd een markt voor de verkoop in het groot gehouden bij Sint-Jacobs, op het pleintje gelegen voor de sacristie van de kerk. Elk jaar opnieuw werd de datum voor het begin van de markt vastgesteld. Ze werd gehouden tot 30 september. Buiten die periode werden de aardappelen op de vroegmarkt voor groenten verkocht. Vroeger kocht je aardappelen ook direct bij de landbouwer of ze werden geleverd door de ambulante groentehandelaar. Tegenwoordig worden de meeste aardappelen verkocht in de winkel, meestal voorgewassen en handig verpakt.

Het aanbod aan aardappelen werd steeds groter en meer verscheiden. Er zijn vroege aardappelen, die reeds vanaf mei - juni worden geoogst, de zogenaamde primeuraardappelen, en er zijn de bewaaraardappelen die later op het jaar, vanaf september, worden geoogst. Verder kan je kiezen uit meerdere smaakvariëteiten. Er zijn bloemige en er zijn vastkokende aardappelen al naargelang de gewenste bereiding.

Frieten

Aardappelen maken deel uit van onze dagelijkse voeding. Ze kunnen op veel manieren worden klaargemaakt. Meestal kookt men de aardappel, maar men kan hem ook stomen, fruiten, in hete vetstof bakken, verwerken in gratins en nog veel meer. In elk kookboek vinden we een overvloed aan aardappelgerechtten. Vergeten we ook kroketten en chips niet, die er niet zouden zijn zonder de aardappel. En uiteraard moeten we even blijven stilstaan bij de frieten, onze nationale trots...

In veel Zuidere landen bakt men groenten (waaronder ook aardappelen) in vetstof. Het is een oud gebruik, maar toch moeten we lang wachten vooral de eigenlijke 'friet' ontstaat. Frieten zijn in reepjes gesneden aardappel die in hete vetstof worden ondergedompeld en gebakken. Wanneer we de kookboeken uit de 18^e eeuw openslaan, lezen we steeds over 'pommes de terre frites'. Hieruit we zouden kunnen afleiden dat het om frieten gaat, maar in feite zijn het meestal aardappelen die in schijfjes (rondellen) werden gesneden, voorgekookt en dan in vetstof gefruit of aangebakken.

Frieten thuis bakken was een hachelijke onderneming. Vandaar dat de frituren een grote opkomst kenden en dat die op diverse plaatsen waar veel volk passeerde, werden geïnstalleerd. Het begon met gammele kraampjes, waarin de frieten werden gebakken op een gewone kachel, vaak nog met hout en kolen gestookt. De eerste frieten ontstonden wellicht op kermissen, vooral in Wallonië, waar ene Fritz de eerste frieten bakte. Deze Elzasser was getrouwd met een Gentse dame, Renée Florence Vilain, die na zijn dood de

zaak verder zette en ondermeer in 1868 deelnam aan de 'Gentse Foore'. Mevrouw Fritz overleed op 23 oktober 1889, nadat ze enkele maanden eerder in Doornik was gevierd geworden als 'la Doyenne de la Friture'. Spoedig volgden anderen dat voorbeeld. Namen als Consael, Delforge, Busch, De Vliegheer, Vanderwaeren, Abel en anderen klinken vertrouwd in de oren en doen ons watertanden. De frieten werden geserveerd in een papieren puntzak. Van sausen en nevenproducten was er, behoudens mosterd, mayonaise, pickles, een gekookt ei en een zure haring, nauwelijks sprake.

De kermisbarak en frietkot evolueerde geleidelijk tot de hedendaagse frituur met heel wat technische apparatuur en een groot aanbod aan snacks en sausen. De frietkoten vertegenwoordigen een Belgische vorm van installaties voor 'streetfood' en ze maken deel uit van ons landschap. Ze dreigen echter om allerlei redenen te verdwijnen. Frituristen vinden nu - vaak gedwongen door de gemeentebesturen - dikwijls een onderkomen in huizen, die als het ware ingericht worden als een soort restaurantje waar je op een gezellige manier je frieten kan opeten aan een tafeltje. Je krijgt er zelfs een bestek aangeboden, zij het dan wel in kunststof.

Met het verdwijnen van de straatfrituren gaat ook een deel van onze frietcultuur teloor. Zo werd de puntzak vervangen door een kartonnen of, in een slechter geval, door een plastic bakje. Het enige voordeel dat zo'n bakje biedt, is dat je die laatste krokante stukje aardappel die achterblijven, nog kan oppeuzelen en nagenieten.

Frieten eet je met je vingers, maar een 'beschaafde' gebruiker gebruikt een vorkje, dat op zich ook een hele metamorfose meemaakte. De klassieke mayonaise, pickles en stoofvlees zijn gebleven, maar werden aangevuld met een aanzienlijk uitgebreid gamma aan sausen en snacks met veelal Engelse namen.

Dat alles neemt niet weg dat frieten een hoofdbestanddeel blijven van onze eetcultuur en dat ze nog steeds zeer gegeerd worden, niet alleen in ons land, maar alsmaar meer ook in andere landen over de hele wereld. Frieten maken blijvend deel uit van onze eigenheid en onze cultuur.

Naschrift

Voor frietfanaten is een bezoek aan het Frietmuseum in Brugge een must. Je maakt er in een prachtig, geklasseerd gebouw kennis met de historiek van de patat en de Belgische friet. Je kan er alle dagen van 10 tot 17 uur terecht in de Vlamingstraat 33, 8000 Brugge (tel. 050/34 01 50; mail: info@frietmuseum.be).

Wie over aanvullende gegevens en/of documentatie beschikt, kan contact opnemen met de auteur André Delcart, die een groter werk voorbereid over

dit onderwerp (tel 052/33 52 81 en/of via het e-mailadres a.delcart@skynet.be).

Afb.3. Het frietmuseum

Bibliografie

Aricx, V., De eerste aardappelen in het Tieltsse. In: *Biekorf*, 1965, jg. 66, p. 17-18.

de Saint-Genois, J., Dîme de la pomme de terre en Flandre. In: *Messenger des Sciences historiques*, 1852, p. 472-478.

De Herdt, R., Dagelijkse markten in Gent. In: Van de Wiele, J. (red.), *De Markt, Miat*, Gent, 1988, p. 53.

Desnoues, L., *Toute la pomme de terre*, Mercure de France, Parijs, 1978.

Ilegems, P., *Het Belgisch Fritetenboek*, Loempia, Antwerpen, 1994.

Lindemans, P., *Geschiedenis van de Belgische landbouw*. Deel II, De Sikkel, Antwerpen, 1952, p. 182-197.

Mikanowski, L., Mikanowski, P., Bavoillot, G., Schneider, H., *De aardappel* (oorspronkelijk *The Potato*), Lannoo, Tielts, 1999.

Niesten, E., Standaert, O., *Patatfooi*, Centrum voor Agrarische Geschiedenis (CAG), Leuven, 2001.

Oliemans W.H., *Het brood der armen*, s'Gravenhage, 1988.

Spyckerelle - Dille, L., Processen om aardappeltienden. In: *Biekorf*, 1964, jg. 65, p. 316.

Van Acker, L., De opkomst van de aardappelteelt in West-Vlaanderen en in West-Europa. In: *Biekorf*, 1962, jg. 63, p. 321-334.

Vandenbroeke, C., Aardappelteelt en verbruik in 17e en 18e eeuw. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1969, vol. 82, nr. 1, p. 49-68.

MENSEN & DINGEN GEFLITST

André Maes

In deze bijdrage worden enkele types winkels, vooral uit de periode omstreeks W.O. I, aan de hand van foto's geïllustreerd. Leidraad en inspiratie hiervoor is het unieke, maar jammer genoeg sinds lang uitverkochte boek van André Verbeke 'Het Gent van toen' (1982) waarin alle foto's niet enkel dode gevels en lege straten tonen, maar ook levende mensen. Die worden bovendien nog (voor zover mogelijk) met naam en toenaam aangegeven en stevig becommentarieerd.

Naar de winkel op de hoek

Het woord winkel komt van hoek (vergelijk: winkelhaak en het Duitse Winkel). Etymologisch gezien wijst deze vroege betekenis op de hoek waar de koopwaar was opgesteld. Een mogelijke verklaring is het verband met de hoeken van straten, waar de winkels zich later vaak bevonden. Een andere mogelijke verklaring wijst naar de hoek die de steunberen en muren van kathedralen en grote kerken vormen, waar vroeger de marktkramen werden opgesteld.

In de loop van de 20ste eeuw zijn veel van deze winkels, veelal uitgebaat in familieverband, uit het straatbeeld verdwenen. De kleine speciaalzaken werden opgeslorpt door de supermarkten aan de rand van de stad of de bebouwde kom. Grote parkings nodigen de bezoekers uit, want men gaat bij voorkeur boodschappen doen met de auto, liefst één keer in de week. Je kan er voor de meest noodzakelijke benodigdheden terecht: niet alleen voedingswaren, ook kleding, onderhoudsartikelen, elektronica, cosmetica, enz. Je gaat er niet eventjes voor het ontbijt 100 gram kaas halen. Voor de dagelijkse behoeften tussendoor hebben de grote ketens in de steden nu ook weer kleinere filialen - Express-winkels - in het leven geroepen. En ook de Turkse bakker en de Marokkaanse fruitboer doen goede zaken naast de woekerende nachtwinkels. Er komt weer leven in de straat.

De kruidenierswinkel

Vroeger waren er in de buurt diverse speciaalzaken zoals: speelgoedwinkels, slaggers, duurdere schoenenwinkels en de kruidenier. Een kruidenier verkocht kaas, brood, melk, en kleine levensmiddelen. Er waren geen computers, bestellingen werden op een blocnote geschreven. Je kon op afbetaling kopen. Ook kon je als je de eigenaar goed kende buiten de openingstijden iets uit de winkel kopen en later betalen. De meeste winkels hadden geen bedrijfskleding, in sommige winkels droeg men een stofjas zodat de eigen kleding niet vuil werd. Sommige winkels kenden noch openings- noch sluitingsuren. Tante Celesta had een gazetten- en papierwinkel op de Hundelgemse Steenweg te Ledeborg. Ze was al open om vijf uur 's morgens en 's avonds konden vaste klanten nog om 10 uur terecht. Men kende geen koopavond en geen koopzondag. Wel waren de winkels op vaste dagen dicht. De slager op maandagmiddag en de groenteman op woensdagmiddag. De winkel was meestal open van 9.00 uur tot 18.00 uur; rond het middaguur ging de winkel dicht en kon men gaan lunchen. Meestal woonde men boven de winkel en moest iedereen mee helpen.

Het handelshuis

In de Meulestedestraat (nu Redersplein) vlak naast de kerk, hield Gerard Weytinck het niet mis te verstante "In 't Handelshuis" open. En handel werd er blijkbaar inderdaad bedreven. Je kon er 'bufsteak' op alle uren krijgen, en hesp. De voorgangster (weduwe Van Cassel) had het vroeger over 'bifsteak' en jambon. Maar er stond ook een biljart. Er werd bier aan de man gebracht, uit de brouwerij van F. Desmedt uit de Meulestedestraat.

Twee mannen van de tram hebben zich mee laten kijken. De bestuurder staat rechts, de ontvanger zit neer. Er staan blijkbaar ook twee beenhouwers-gasten klaar om uit te dragen.

Uit: André Verbeke, Het Gent van toen, p. 142

Het melkhuis

Wie dacht dat de Europese Gemeenschap de 'boterberg' heeft uitgevonden, slaat aan deze foto te zien, duidelijk de bal mis. Nog vóór 1914 was E. Elskens namelijk al met zo eentje getrouwd. We zien het jonge paar hier voor hun zaak 'In het Nieuw Melkhuis' in de Korte Meer in Gent. De baby zal ongetwijfeld niets te kort zijn gekomen. Mijnheer Elskens was baas van een nette zaak, ook al is niet helemaal duidelijk wat in de etalage ligt. Bij zo een zaak past een strikje en manchetknopen en een hond die braaf achter de baas blijft.

Dat de naam "Melkhuisje" nu nog zo veel voorkomt, zowel in Vlaanderen als in Nederland, getuigt van de grote verspreiding in vroeger tijden.

Uit: André Verbeke, Het Gent van toen, p. 24

De horlogiemaker

In de Langemunt woonde ooit de 'horlogiemaker' en goudsmid J. Kimpe. Het reclamepaneel aan z'n balkon vermeldt dat hij Roskopfuurwerken verkoopt, bekend om de lokomotief op de wijzerplaat of op de rugzijde van de kast. Indertijd was dat immers een kompliment: uurwerken die zo juist liepen als een trein! Je zou het vandaag met zo'n slogan beter niét meer proberen...

Toch was het door de noodzaak dat de vertrek- en aankomsturen van de trein over het hele land gelijk moesten zijn, dat de uurwerk tijden per plaats geen kleine verschillen meer mochten aangeven.

Uit: André Verbeke, Het Gent van toen, p. 53

De papeterie

Op de Begijnegracht hield de weduwe J. Lobert-De Maertelaer een klein winkeltje met een groot assortiment artikelen. Er werden papierwaren, lederwaren, teken- en schrijfgerief en alle mogelijke toebehoren voor kantoren, scholen en dies meer aan de man gebracht. Aangezien dat niet allemaal in het uitstalraam kon werd één en ander buiten tentoongesteld, zo onder meer de prentkaarten. Eén van de winkeldochters, met fraaie witte schort, houdt zelfs een album ervoor in de hand. Let ook op de prachtig gebeeldhouwde rolluikkast.

Uit: André Verbeke, Het Gent van toen, p. 91

De patisserie

Patisserie Jules Vanaise in de Zonnestraat in Gent. Op de voorgrond staan rijkelijk de gebakjes in allerlei vormen en smaken uitdagend opgesteld. In de degustatiesalon (op de achtergrond) kan men, ter verleiding van de passanten in de straat, heerlijk genieten van al dat lekkers van de meester patissier-glacier.

De apotheker

Apotheek is de naam van de plek waar men medicijnen verkoopt en (tegen-

woordig steeds minder) vervaardigt. Het woord apotheek komt uit het Grieks en betekent 'bergplaats'. Het werd vroeger gebruikt voor de ruimte (apotheca) in een klooster waar de geneeskrachtige kruiden werden bewaard. Tot ca. begin 1900 combineerde een arts dikwijls het beroep van apotheker. De opleiding aan de universiteiten was toen overigens grotendeels gelijklopend. De opleidingen zijn uit elkaar gegroeid door de enorme toename van kennis over het functioneren van het menselijk lichaam (artsen) en de komst van patentgeneesmiddelen (apothekers). Patentgeneesmiddelen zijn geneesmiddelen die steeds vaker synthetisch gemaakt worden en niet meer uit de natuur afkomstig zijn (zie bijvoorbeeld aspirine dat oorspronkelijk afkomstig is uit wilgenbast). Het tentoongestelde apothekersinterieur in Louis XV-stijl maakte tot 1955 deel uit van de Gentse apotheek Colardin uit de Lange Munt. Naast het imposante interieur worden diverse voorwerpen getoond die de apotheker hanteerde bij het bereiden van medicijnen.

Eén van de apotheken van de socialistische vakbond in Gent, hier in de Sint-Lievenspoortstraat.

Interieur van een betere apotheker Colardin uit het begin van de 20ste eeuw. Foto: Huis van Alijn, Gent.

VERSLAG UITSTAP GERAARDSBERGEN MET DE KANTCLUB VAN DE KBOV

Greta Van Goethem

De KBOV richtte op zaterdag 8 juni 2013 een uitstap naar Geraardsbergen in om daar de typische zwarte kant 'chantilly' te gaan bekijken. Het bezoek aan het Chantillykantmuseum¹, in de Kollegestraat nr 26, waar ook het Lucifermuseum, het Brouwerijmuseum, het Pijpenkabinet en het Sigarenmuseum tijdelijk zijn ondergebracht werd in goede banen geleid door mevrouw Ghislaine Moors. Zij is naast een uitstekende kantklosster ook kantdocente met de rosaline perlé als specialiteit en - zoals gebleken is - een voortreffelijke gids.

Eerst werd het ontstaan van de kant in de 16de eeuw geschetst, met Antwerpen als centrum voor de kloskant en Italië voor de naaldkant. Kant heeft altijd de mode gevolgd: aanvankelijk droegen mannen meer kant dan vrouwen. Toen na 1800 de hoepelrokken het modeverschijnsel bij vrouwen werd, werden deze rokken bekleed met volans in zwarte zijden kant van het type 'chantilly'. Deze zwarte kant werd in de buurt van Parijs en Normandië (voornamelijk in de steden Bayeux en Caen) vervaardigd. Zo was de kantfabrikant Lefebure aan het begin van de 19de eeuw bekend om zijn mooie tekeningen.

Na 1865 waren er in België – net zoals in Frankrijk - zo goed als geen kantklossters meer in de grote steden, terwijl dit wel het geval was in de kleinere steden en dorpen, zoals Haaltert en Geraardsbergen, waar vlas gekweekt werd.

Het klooster van Hunnegem richtte zelfs een kantschool op waar naast algemeen onderwijs, ook kantklossen aangeleerd werd. Tekeningen uit Parijs werden opgekocht in opdracht van het klooster, en de patronen konden dienen voor zowel chantilly, duchesse als point de gaze; enkel de uitwerking was anders. Wie goed kon tekenen maakte uiteraard zijn eigen ontwerpen.

Ondanks de opkomst, het verbeteren en mooier maken van de machinale kant bleef nog één familie kant klossen in Geraardsbergen en dit tot in 1932. Deze familie leverde aan het Huis Cattelain, terwijl in het algemeen de kant vooral was bedoeld voor de export.

Het tweede deel van de rondleiding bestond uit een praktisch deel. De huidige tentoonstelling is beperkt door een gebrek aan ruimte, maar toch wordt er een mooi overzicht gepresenteerd, van zakdoekjes over waaiers tot sjaals.

De chantilly werd gemaakt in zijde die werd zwartgeverfd. Hierdoor verliest de zijde haar glans, terwijl de verf ook het materiaal aantast, waardoor die na verloop van tijd vergaat. Duchesse die in gebroken witte zijde gemaakt werd, glanst echter wel.

Chantilly werd gemaakt in stroken: de opzet gebeurde met picots, dan werd 23cm geklost waarna men één of meerdere keren moest versteken, en werd uiteindelijk de afzet met picots vervolledigd. Zo verkreeg men één lange medaillon. Deze stroken werden nadien aan elkaar gezet met één draadje, die een valse slag vormde. Deze aanhechting vormde de zwakke plek van de kant. Dit werd duidelijk aangetoond bij de stukken kant die de gids zelf meegebracht had en die we vrij mochten bekijken – al dan niet met een loep - en aanraken.

Bij handgemaakte kant worden de bloemen in halve slag gemaakt, bij de machinale kant in linnenslag. De tralie kan wel veel regelmatiger zijn bij de machinale kant, maar de handgemaakte is veel rijker, levendiger.

Een bijzondere vermelding verdient de 'War Lace', kant gemaakt tijdens de oorlogsjaren 1914 – 1918 om de vrouwen toch nog iets te laten verdienen. Dit gebeurde onder bescherming van koningin Elisabeth en met steun van de Commision for relief in Belgium. Duitsland werd verplicht om het garen te leveren.

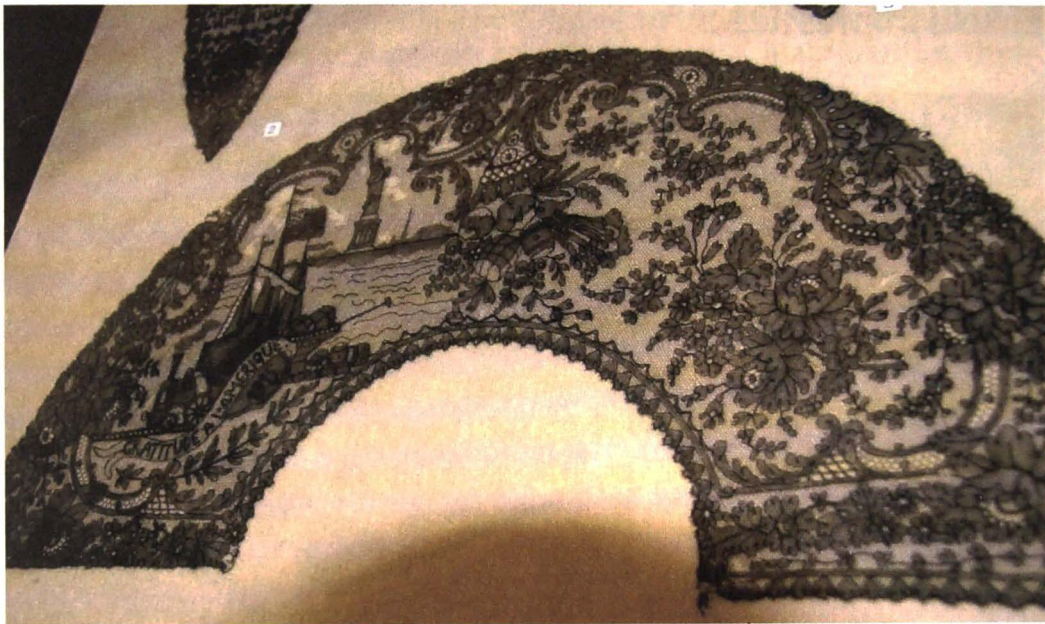
Na dit prachtig stukje patrimonium wachtte ons nog een warme kop koffie met - hoe kan het anders - mattentaart. Een mooie afsluiter. Enkele moedigen onder ons beklommen nog 'de muur' tot aan de kapel en het oriëntatiepunt. De zon was ook van de partij.

Noten

1. <http://www.geraardsbergen.be/content/content/record.php?ID=1290> bezocht op 5 Augustus 2013

Enkele impressies...

ACTUALITEIT

Bekommerd om Sint-Ontcommer

De Sint-Oncomena Kapel In Velzeke In Gevaar

Luc Devriese

Anno 2013 staat de Sint-Oncomenakapel in Velzeke aan de baan naar Oombergen - Oudenaarde er triestig bij. De foto's, genomen begin april van dit jaar, spreken boekdelen. Navraag bij het Centrum voor Streekgeschiedenis van de gemeente Zottegem, waaronder Velzeke ressorteert, leerde dat de kapel privé-bezit is en dat er, voor zover geweten, geen restauratieaanvraag ingediend is.

De huidige kapel is neogotisch van uitzicht. Of zij opvolger is van een ouder gebouwtje is ons niet bekend. De Sint-Oncomenaverering in Velzeke is in elk geval al heel oud. Nog steeds kan een voetpad gevolgd worden van bij de kapel, naast het dorpskerkhof tot bij de mooi gerestaureerde kerk. Het is de oude ommegang van Sint-Oncomena. Het is wel erg jammer dat zo'n uniek klein monumentje voor zo'n unieke heilige een dergelijk lot beschoren is. Hoog tijd om in te grijpen.

Afb. 1. De kapel in Velzeke

Afb. 2. De minder fraaie binnenkant van de kapel

ERRATUM

VM&D 2 2013

Via dr. Jan Bouckaert ontvingen we een reactie van prof. em. Paul Defoort (West - Vlaming en gewezen diensthoofd Verloskunde UZ Gent) betreffende het gedicht over de PEIRDE MEESTER in Van Mensen en Dingen 2013 nr. 2:

“De hertaling in van osse-tier (alinea 19) naar ossedier is niet juist. Het gaat hier om het West-Vlaamse offe-sier, dus officier (met een bril op het topje van zijn neus), wat beter overeenkomt met de anti-militaristische strekking van het geheel (zie alinea’s ervoor het woord generaal).”